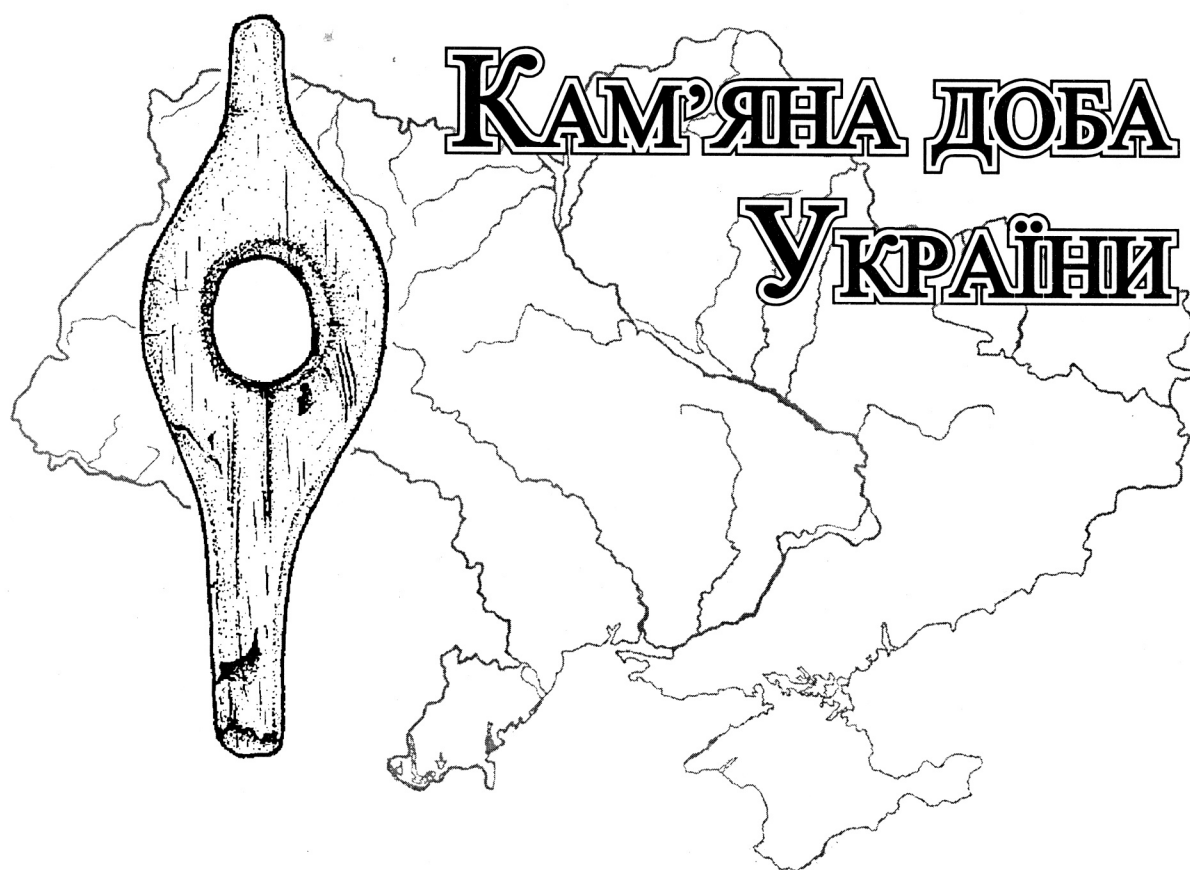

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Випуск 4

До 130-річчя відкриття
Гінцівської стоянки

ШЛЯХ
КИЇВ ПОЛТАВА
2003

ББК 63.4 (Укр)
К18
УДК 902 (477) "631/634

Затверджено до друку Вченою радою Інституту археології НАН України

РЕДАКЦІЙНИЙ КОЛЕКТИВ:

д.і.н., проф.	Залізник Л.Л. (головний редактор видання)
	Манько В.О. (відповідальний редактор)
к.і.н., доцент	Гавриленко І.М. (редактор випуску)
к.і.н., с.н.с.	Кухарчук Ю.В. (відповідальний секретар)
д.і.н., с.н.с.	Отрощенко В.В.
д.і.н., с.н.с.	Зубар В.М.
д.і.н., проф.	Телегін Д.Я.
д.і.н., проф.	Гладких М.І.
д.і.н., проф.	Станко В.Н.
д.і.н., п.н.с.	Мацкевий Л.Г.
д.і.н., с.н.с.	Ситник О.С.
к.і.н., с.н.с.	Степанчук В.М.
к.і.н., с.н.с.	Яковлева Л.А.
к.і.н., с.н.с.	Сапожников І.В.
к.і.н., с.н.с.	Кулаковська Л.В.
к.і.н., с.н.с.	Чабай В.П.
к.і.н., с.н.с.	Колесник О.В.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д.і.н. Гаврилюк Н.О.
д.і.н. Приходнюк О.М.

К 18 **Кам'яна доба України: Збірка наукових статей.** – Вип. 4. – Київ: Шлях,
2003. – 308 с.; іл.

ISBN 966-650-133-3

У 4-му випуску серійного видання "Кам'яна доба України" публікуються статті, прочитані з 27 по 29 травня 2003 р. у формі доповідей на Міжнародній археологічній конференції в м. Лубни Полтавської обл. з нагоди 130-річчя відкриття стоянки Гінці. Саме ця подія започаткувала вивчення палеоліту у Східній Європі. Збірка містить також статті дослідників, які з різних причин не змогли взяти участь у роботі конференції. Розраховано на фахівців із проблем первісної археології.

**ББК 63.4 (Укр)
УДК 902 (477) "631/634**

ЯКОВЛЕВА Л. А.

**ОСНОВНІ ЕТАПИ
ДОСЛІДЖЕНЬ ПОСЕЛЕНЬ
З ЖИТЛАМИ ТА ІНШИМИ
КОНСТРУКЦІЯМИ
З КІСТОК МАМОНТА
БАСЕЙНУ ДНІПРА
(ДО 130-РІЧЧЯ РОЗКОПОК
ГІНЦІВ)**

У статті висвітлюються основні методологічні принципи розкопок, стан бази даних та інтерпретаційні напрями досліджень щодо поселень із житлами з кісток і бивнів мамонта Дніпровського басейну пізньої пори верхнього палеоліту.

Початковий етап досліджень (70-і рр. XIX – початок XX століття).

Дослідження періоду “доісторії” у Західній Європі розпочалися з середини XIX століття – розкопками стоянок кам'яної доби у Франції, Іспанії, Італії, Бельгії, Англії, ревізією фундаментальної проблеми походження людини, гострими дебатами між прихильниками еволюціонізму та апологетами класичних догм католицизму. З накопиченням археологічних даних та утвердженням еволюціонізму як теоретичної основи методики дослідження “доісторію” стали розглядати як один із розділів археологічної науки.

Теоретичні засади “доісторії”, вивчення якої з самого початку було тісно пов'язане з геологією та палеонтологією, вперше найбільш послідовно були викладені в роботах французьких археологів Ж. Буше де Перта, Е. Ларте та Г. де Мортільє. Основні принципи досліджень базувалися, головним чином, на вертикальних стратиграфічних розрізах пам'яток кам'яної доби та їх кореляції з типологією артефактів, тоді як горизонтальним розкопкам, визначенню планіграфії стоянок, приділялося значно менше уваги. Зіставлення даних стратиграфії з типологією крем'яних артефактів та кістковим матеріалом дало змогу створити першу хронологічну схему, яка яскраво віддзеркалювала фундаментальне положення еволюціонізму – прямолінійний розвиток. Стратиграфія культурних шарів численних стоянок під навісами, гротами й печерами Перігору стала класичною для досліджень багатшарових пам'яток кам'яної доби, ілюстрацією послідовності етапів її розвитку.

Перша спроба такої хронології була запропонована Г. де Мортільє у 1869 році і остаточно завершена (після відповідної модифікації з вилученням орін'яку, який не вкладався в послідовну еволюцію форм) у 1872 році. Хронологія мала такий вигляд: **А. Палеолітична епоха:** I. Кам'яні індустрії: 1) епоха Ашель; 2) епоха

IAKOVLEVA L. A.

**THE BASIC STAGES OF
RESEARCHES OF THE SITES OF
THE DNIEPER BASIN WITH
DWELLINGS AND OTHER
CONSTRUCTIONS FROM THE
MAMMOTH'S BONES (TO THE
130-ANNIVERSARY OF THE
GINTZI SITE'S EXCAVATION)**

Мустье; 3) епоха Солютре. II. Індустрії з каменю та кістки: 4) епоха Мадлен. **Б. Неолітична епоха.** [Mortilliet, 1872]. Ця перша хронологія, при всій її обмеженості, не тільки засвідчила значний розвиток у другій половині XIX століття західноєвропейської науки про добу каменю, але й накреслила основні напрями її дослідження, сприйняті також у Центральній та Східній Європі.

У цьому контексті слід згадати, що перші дослідження пізнього палеоліту в Східній Європі розпочалися у 1871-1873 рр. в Україні, в Гінцях, отримавши своє продовження на інших пізньопалеолітичних пам'ятках – в Карачарово (у 1877 р.) і в Костьонках (у 1879 р.). А також (у 1871 р.) – в Сибіру, в Іркутську. Необхідно відзначити також, що на всіх цих пізньопалеолітичних пам'ятках були вперше зафіксовані кістки мамонта – важлива складова культурного шару і планіграфії пізньопалеолітичних поселень відкритого типу на просторах Євразії. З повідомлень 1878 р. учителя чоловічої Лубенської гімназії Ф.І. Камінського і професора геології Київського університету К.М. Феофілактова про перші результати розкопок у Гінцях дізнаємось, що на незначній площі розкопу Ф.І. Камінського були знайдені окремі остеологічні рештки від 6 особин мамонта, визначені за підрахунками щелеп і зубів, фрагменти черепів, а також окремі кістки кінцівок і ребер та фрагмент рогу північного оленя, кістки невизначеної тварини. Також були зафіксовані сліди кісткового попелу і 47 крем'яних виробів.

Підсумовуючи результати цих розкопок та дані з розкопу Г.С. Кир'якова 1971 р. щодо окремих остеологічних решток мамонтів та інших невизначених тварин, переданих Г.С. Кир'яковим до Лубенської гімназії, а також відомості про знайдені крем'яні вироби, Ф.І. Камінський і К.М. Феофілактів дійшли висновку про наявність у Гінцях археологічної пам'ятки кам'яної доби [Камінський, 1878, с.147-152; Феофілактів, 1878, с.153-159]. При всій обмеженості

отриманих результатів, ми все ж маємо опис археологічних артефактів з культурного шару та геологічні умови пам'ятки, а також аргументацію дослідників щодо існування тут стоянки палеолітичної людини і їх висновок про заселення Східної Європи в епоху палеоліту. Ці дані активізували наступні розкопки в Гінцях. У 1891 р. термінові аматорсько-рятувальні роботи були здійснені власницею цих земель К.М. Скаржинською, до яких вона залучила В.І.Вернадського. Потім були варварські розкопки Р.І.Гельвіга (1904 -1906 рр.), що призвели до втрати частини пам'ятки.

Києво-Кирилівська стоянка. У 1893 році, відкриття В.В. Хвойкою, під час спостереження за земляними роботами в Києві по вулиці Кирилівський № 59-61, нової стоянки верхнього палеоліту та її подальші розкопки, за активної участі геологів, професорів В.Б. Антоновича і П.Я. Армашевського та ін. у 1894-1897, 1899-1900 рр., сприяли подальшим дослідженням пам'яток верхнього палеоліту Європи. Особливістю цих розкопок, при всій неповноті та обмеженості отриманих даних, було широке використання методики розкопок широкими площами, перші спроби дослідження планіграфії пам'ятки з фіксацією залягання археологічних артефактів у культурних шарах. Зіставлення даних планіграфії і стратиграфії дозволило виявити два культурних шари з фіксацією їх геологічного контексту. Так, на площі 600 кв. м розкрито верхній культурний шар, що складався з решток скупчень попелу, остеологічних решток тварин, розщеплених кременів. Нижній культурний шар був досліджений на площі 900 кв. м і складався зі значних скупчень фауністичних решток (де значно переважали кістки мамонта), скупчень попелу, розщеплених кременів [Армашевський, Антонович, 1897, с. 21-23; Антонович, 1900, с. 83; Армашевський, 1902, с. 141-144; Хвойка, 1901, 1903, 1913]. Серед залишеної польової документації В.В.Хвойка особливу цінність мають його якісні малюнки, які дають загальне уявлення про планіграфічне розміщення скупчень остеологічного матеріалу й стратиграфію пам'ятки. На Києво-Кирилівській стоянці були також знайдені перші витвори пізньопалеолітичного мистецтва у вигляді уламків бивня мамонта з різьбленням. Один із них, із складною графічною композицією, став першим широко відомим прикладом значного розвитку пізньопалеолітичного мистецтва на території Східної Європи [Хвойко, 1913; Яковлева, 1987]. Важливим здобутком було також те, що після завершення розкопок цієї пам'ятки її археологічні колекції були передані в музеї Київських старожитностей та мистецтв, де В.В. Хвойко працював хранителем. Деякі матеріали потрапили у Францію, після візиту до Києва А. Годрі та Ж. де Байя. З дозволу В.В. Хвойка вони відібрали деякі крем'яні знаряддя, відщепи й пластини для поповнення своїх археологічних колекцій. Експонування на виставці в Парижі частини цих матеріалів дозволило Ф.К. Вовку їх замалювати й

опублікувати [Вовк, 1899, 215-217]. Частина колекції крем'яних знарядь та їх дебітажу, що налічує 39 предметів, із колекції барона Ж. де Байя з Києво-Кирилівської стоянки, зберігається в музеї Національних старожитностей у Сен Жермен де Пре, де вони були описані та замальовані вперше у 2000 р. [Яковлева, 2000 а, с.13]. Широкомасштабні розкопки були проведені досить швидко і, на жаль, багато питань щодо структури поселення залишаються відкритими. Значну роль, щодо хронологічної атрибуції Києво-Кирилівської стоянки та її введення в науковий обіг європейського палеолітознавства, зробив Ф.К. Вовк, який був представником розвинених на той час шкіл західноєвропейського еволюціонізму й позитивізму. Перебуваючи у Франції як політичний емігрант з 1887 по 1905 рр., він сформувався як професійний учений у Сорбонському університеті в Парижі, де захистив докторську дисертацію по антропології у 1905 році. Ф.К. Вовк, використовуючи хронологію палеоліту Г. де Мортільє та методику його досліджень, вперше датує Києво-Кирилівську стоянку мадленською епохою. Таким чином Ф.К. Вовком, вперше була використана періодизація Г. де Мортільє, для атрибуції пам'яток кам'яної доби Східної Європи, яка набула свого тривалого розповсюдження й використання.

Мізин. Подальша активізація досліджень східноєвропейських пізньопалеолітичних пам'яток почалася з відкриттям на Чернігівщині Мізина в 1906 -1907 рр. Втім, відомості про знахідки кісток мамонта в Мізині надходили ще з 70 років XIX століття.

Перші невеликі розвідки були проведені в Мізині у 1907 році, в садибі С.І. Кошеля та біля неї. У 1908 р. матеріали цих розвідок були представлені на виставці XIV Археологічного з'їзду в Чернігові. Ф.К. Вовк, який на той час переїхав до Росії й отримав пост приват-доцента в університеті Санкт-Петербурга, оглянувши кістки мамонта та розщеплені кремені з Мізина, визначив їх як артефакти пізньопалеолітичної стоянки мадленської епохи [Протоколи, 1911, с.51, 127]. Наступного, 1908 року, на місті перших знахідок в Мізині Ф.К. Вовк, разом з С.І. Руденком, розпочали перші невеликі розкопки. Була закладена траншея площею 9 x 2 м, яка підтвердила наявність насиченого знахідками пізньопалеолітичного культурного шару [Волков, 1910].

У 1909 р., розкопки на площі до 18 кв.м біля розкопу 1908 р., були продовжені, під керівництвом Ф.К. Вовка, його учнями П.П. Єфименком і В.В. Сахаровим. Польові дослідження виявили насичений культурний шар стоянки, в якому, окрім кістяних решток, попелу, розщеплених кременів були знайдені перші витвори мобільного мистецтва та прикраси зі складним геометричним різьбленням [Єфименко, 1913; Volkov, 1913]. Розкопки 1912 року в Мізині, що були продовжені Л.Є. Чикаленком, П.А. Смесловим і Б.Г. Крижанівським, також виявили насичений культурний шар стоянки, в якому, окрім остеологічних та крем'яних артефактів, були знайдені орнаментовані та

неорнаментовані витвори мобільного мистецтва й прикраси [Чикаленко, 1912; Волков, 1913].

Отже, завдяки розкопкам 1908, 1909, 1912-1914, 1916 рр., що проводились під керівництвом Ф.К. Вовка його учнями, була відкрита і введена в обіг європейського палеолітознавства, ще одна нова пам'ятка верхнього палеоліту, що була датована мадленською епохою. Насичений культурний шар характеризувався скупченнями остеологічного матеріалу з домінуванням кісток мамонта, рештками вогнищ, значною кількістю крем'яних артефактів місцевого походження, що демонстрували послідовні етапи виготовлення знарядь і їх використання на стоянці. Складовим компонентом культурного шару Мізіна на розкопаних площах були також витвори мобільного мистецтва та прикраси, серед яких серійно представлені схематичні фігуративні зображення з геометричним декором та без нього. Морфологічний і стилістичний аналіз цих виробів дозволив окреслити своєрідність естетико-художніх традицій цього поселення [Iakovleva, 1995; 1999]. Важливим науково-історичним фактом є також збереження археологічних колекцій Мізіна в Національному Історичному музеї України в Києві, в МАЕ, в Санкт-Петербурзі, а також збереження польової документації в архівах ІА НАНУ та ІМК РАН.

Гінці. Паралельно з розкопками Мізіна, на запрошення нового землевласника Гінців Л.П. Клімова, в 1914 -1915, 1916 рр. розпочались нові розкопки в Гінцях, які проводились хранителем археологічного відділу музею Полтавського губернського земства В.М. Щербаківським, за участю в них В.І. Вернадського, В.А. Городцова, Г.Ф. Мірчинка, А.П. Павлової, М.В. Павлова, Л.Є. Чикаленка [Щербаківський, 1919, с. 61-78; Scherbakiwskyj, 1926, р.100-116]. Участь В.А. Городцова в розкопках 1915 р. хоча й мала короткий термін (до 10 днів), однак була реалізована у формі публікації з описом методики розкопок, описом геологічного профілю та планіграфії стоянки, польовими спостереженнями й міркуваннями вченого, – ілюструючи певною мірою рівень розвитку палеолітознавства в Східній Європі того часу [Городцов, 1923, с.285–290; 1926, с.5–40].

З публікацій дослідників відомо, що вже на той час (1914-1916, 1919 рр.) на пам'ятці та прилеглих до неї територіях проводилася топографічна зйомка з використанням нівеліра. Були також обстежені найближчі берегові обриви річки Удай і яри Провалля і Сорочого яру [Щербаківський, 1919, с.64-65; Городцов, 1926, с.11-19]. Стратиграфічні спостереження, на основі розрізу основного розкопу, занотовані геологами В.І. Вернадським, О.П. Павловим, Г.Ф. Мірчиком, а також В.О. Городцовим і В.М. Щербаківським, висвітлювались в окремих публікаціях авторів (або залишились не опублікованими – стаття В.І. Вернадського). Вони ілюструють певні розбіжності у поглядах на геологію пам'ятки. Пізніше В.І. Громов, підсумовуючи ці публікації, надав своє бачення стратиграфії Гінців

[Громов, 1948, с.90–94], що потребує подальшого суттєвого з'ясування за даними сучасних розкопок.

Розкопки 1914-1916 рр., під час яких було розкрито 80 кв. м, здійснювались, головним чином, траншейним методом. Сліди численних вузьких траншей В.М. Щербаківського, що зустрічаються в стратиграфічних розрізах сучасних розкопок, ілюструють головну мету давніх розкопок – знаходження археологічного матеріалу. Після його знаходження, заглиблення траншеї припинялось. Матеріал вибирався не завжди повністю, або просто залишався, а траншея засипалась. Саме завдяки цьому більшість траншей В.М. Щербаківського не доходила до нижнього шару, який залишився непошкодженим, що вказує на недосконалість вирішення дослідником питань стратиграфії Гінців.

Ці спостереження, зроблені ще І.Ф. Левицьким [Левицький, 1947], знайшли підтвердження під час наших розкопок у 90-х роках ХХ століття, що проводяться в контексті з'ясування загальної геоморфології пам'ятки [Iakovleva, Djindjian, 2001a]. Уже в перші роки розкопок, траншеї В.М.Щербаківського, що були позначені великими літерами латинського алфавіту А, В, С, D, E, F, G, H, прорізали як підвищену частину мису, так і його схили, що виходили в улоговину та яри, тільки частково з'ясувавши особливості рельєфу певних ділянок давньої поверхні стоянки [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926]. Так, траншеї А, В, С виявили яр із заходу від стоянкового мису і були полишені. Траншеї D, F, за майже повної відсутності археологічного матеріалу визначені як крайові ділянки стоянки, на щастя, не доходили до культурних горизонтів, що дозволило їх сучасне дослідження й з'ясування планіграфії стоянки. Тільки на двох ділянках пам'ятки В.М. Щербаківський уперше визначив різницю залягання культурних решток, що коливалась від 2,19 до 4 метрів. [Левицький, 1947, с.203-205].

Використовуючи геологічний профіль Гінцівської пам'ятки, складений К.М. Феофілактовим, що мав деякі протиріччя, В.М. Щербаківський зазначив, що різниця в глибині залягання культурних решток, який він простежив на цих двох ділянках розкопу, пов'язана з особливостями рельєфу і висловив думку про їх одночасність, а також, про те, що знахідки на нижніх частинах улоговини були туди змиті з верхньої частини мису водними потоками [Щербаківський, 1926, с.108-112]. Однак вірні спостереження дослідника, щодо рельєфу даної частини пам'ятки, жодним чином не підтверджували думку про змивання культурних решток на нижні ділянки, що було детально проаналізовано розкопками І.Ф. Левицького в 1935 р. і підтверджено нашими розкопками [Левицький, 1947; Iakovleva, Djindjian, 2001a]. Таким чином, за розкопками 1914-1916 рр. в Гінцях, була наочно проілюстрована складність та недосконалість використання траншейного методу.

Цікавим фактом історії удосконалення методики розкопок траншеєю та переходу до методу розкопок

більш широкою площею, тобто у вигляді сучасного розкопу, були розкопки В.М. Щербаківського однієї із траншей. Використання методики розкопок більш широкою площею на підвищеній ділянці стоянкового мису, стало логічним наслідком розкопок однієї з траншей, яка прорізала центральну частину житла з кісток мамонта, котре було визначено саме як житло набагато пізніше. Сліди цієї траншеї, а також другої, що проходила по західному краю житла, були нами простежені в стратиграфічному розрізі під час розкопок у 90-х роках ХХ століття. На жаль знахідки в траншеї кісток та бивнів мамонта й решток вогнища центральної частини житла, а також інші артефакти були частково вибрані в 1914 р. і тільки пізніше, в 1915 р., розкопки були розширені з обох сторін траншеї Е у вигляді розкопу 10 х 6 м з квадратною сіткою 2 х 2 м, доведеного до глибини 2,8 м [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926, с.14-17, 20].

Подальше розширення площі розкопу дозволило повністю відкрити залишки житла з кісток мамонта та оточуючі його ями, заповнені кістками мамонта та іншим остеологічним матеріалом, а також скупчення попелу, крем'яний та кістяний інвентар. Рештки житла та заглиблених у землю конструкцій з кісток мамонта, тобто ям, були визначені і описані як купи або групи кісток [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926]. Інтерпретація цих археологічних об'єктів як куп кісток, позначених цифрами I, II, III, IV, V, VI, VII, була наслідком зняття культурного шару над ними та навколо них, а культурний шар був визначений дослідником як "пізніший делювіальний намул" [Левицький, 1947, с.221, 224-225]. Вибирання внутрішнього літологічного заповнення ям у супроводі розщеплених кременів, дрібних кісток та попелу, і привело до розчистки остеологічного заповнення ям у вигляді куп, так само як і житла, що також було інтерпретовано як велика купа покидьків [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926].

Житло з кісток мамонта (купа I). Вперше рештки житла № 1 у Гінцях були визначені як найбільш значна (овальної форми і діаметром приблизно до 5,5 м) купа покидьків. Дослідники залишили її загальний опис, зафіксувавши порядок розміщення кісток мамонта. Була занотована значна кількість бивнів мамонта (приблизно до 30 одиниць), що зосереджувались на різних ділянках цього скупчення, з більшою їх концентрацією в середній частині. Також було простежено залягання лопаток, нижніх щелеп і особливо численних черепів мамонта, розміщених по колу у цьому потужному кістковому скупченні. На жаль, рештки 6 черепів обкладки центральної частини житла було знято і, разом з іншими кістками, бивнями та рештою артефактів (у тому числі виробами з кістки, рогу, бивня й кременя), перевезено до музею у Полтаву [Щербаківський, 1919, с.68-69; Городцов, 1926, с.22-24]. Таким чином, рештки житла втратили своє положення *in situ*, що значною мірою обмежило подальші дослідження І.Ф.Левицького, який, втім, уперше визначив купу I як рештки заглибленого житла обкладеного черепами й лопатками, зі значним

використанням бивнів мамонта [Левицький, 1947, с.222, 231-232, 235].

Дослідження В.Я.Сергіна в 1977 р. і повне зняття ним залишків уже частково розібраного в 1914-1915 рр. житла дозволили з'ясувати, що *in situ* було залишено 22 черепи, які або лежали, або були частково вкопані по зовнішньому колу житла, як і деякі лопатки та тазові кістки, що знаходились як по західному краю, так і ближче до центру. Сім штучних отворів у лопатках та два – в тазових дозволили виявити в Гінцях прийом скріплення цих груп кісток, який ми добре знаємо на ряді інших пам'яток Східної Європи з конструкціями з кісток мамонта [Сергин, 1981, с. 46-49. рис.1]. За архівними даними ІА НАН України, нам вдалось з'ясувати, що В.М. Щербаківський зафіксував 28 черепів мамонта у обкладці купи I (тобто житла). Про це він писав у своєму листі до Ф.К. Вовка. На жаль зняття у 1914-1915 рр. значної кількості археологічних артефактів, як у центральній частині житла, так і частково під залишеними кістками мамонта, не дає можливості з'ясувати мікростратиграфію. Рівною мірою це стосується і ям, що оточували житло.

Ями (купи II, III, IV, V, VI, VII). Купи II, III, IV, V, VI, VII, за нумерацією В.М. Щербаківського у 1935 р., І.Ф. Левицьким були ідентифіковані як ями-сховища й отримали іншу нумерацію. За його нумерацією, ями № 4, 5, 6, 7, 8 оточували житло зі сходу, півдня й заходу. Ями № 1, 2, 3, пошкоджені Р.І. Гельвігом, належали до другого комплексу [Левицький, 1947, с.224-232]. Ці об'єкти докладно були описані В.М. Щербаківським, В.О. Городцовим, уточнені й деталізовані І.Ф. Левицьким, а потім В.Я. Сергіном, тому немає сенсу повторювати в даній статті ці відомі дані [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926; Левицький, 1947; Сергин, 1983]. Нові ями, знайдені нами в 90-х рр. і розкопані секторальним методом, дозволяють висвітлити їх одночасність на поселенні та сезонність використання.

Розкоп 1914-1916 рр., розташований далі на південь, на підвищеній частині мису з житлом із кісток мамонта, оточуючими його ямами та іншими скупченнями кісток мамонта (що можливо були також рештками певних конструкцій, із південної сторони), частково захопив ділянку розкопок Р.І. Гельвіга у 1904-1906 рр. Дані про цей розкоп не опубліковані, а з повідомлень Р.І. Гельвіга та свідків його діяльності відомо, що ним була знайдена певна кількість кісток і черепів мамонта, скупчення попелу, крем'яний інвентар. Щодо черепів неодноразово в літературі згадується цифра 40, про яку сповістив у приватній розмові Р.І. Гельвіг В.М. Щербаківському. Огляд остеологічних решток із розкопок Р.І. Гельвіга В.О. Городцовим дав набагато скромнішу цифру - 6 черепів [Городцов, 1923, с.9, 20; Щербаківський, 1919, с.62, 65]. Розвідками В.М. Щербаківського та В.О. Городцова на площі розкопу Р.І. Гельвіга, а потім розкопками І.Ф.Левицького були відкриті залишки значною мірою пошкоджених Р.І. Гельвігом ще трьох ям, що оточували з північної сторони потужне

скупчення кісткового попелу, порізане розкопами 1904-1906 рр. Цікавим є пояснення В.М. Щербаківського і В.О. Городцова з приводу планіграфічної структури цієї частини археологічної пам'ятки. Оскільки житло з кісток мамонта і ями, заповнені кістками та іншим матеріалом, були визначені як потужні купи покидьків, що ілюстрували наслідки активної діяльності мешканців поселення, то його житлова частина була визначена саме на ділянці, знищеній розкопом Р.І. Гельвіга [Щербаківський, 1919, с.72-73; Городцов, 1926, с.24].

Таким чином, на початку ХХ століття в Гінцях була вперше відкрита і частково досліджена, за методикою того часу, а частково знищена одна з центральних частин верхьопалеолітичного поселення з конструкціями з кісток мамонта. При всій обмеженості й недосконалості польових досліджень В. М. Щербаківського, в їх процесі проходило поступове удосконалення методики розкопок більш широкою площею ніж вузька траншея, із залишанням на певних ділянках на своїх місцях, *in situ*, археологічних артефактів. Їх фіксація вже в той час була реалізована у вигляді креслень із масштабною двоохметровою сіткою й фотографуванням. Однак, не зважаючи на ці заходи, плани складені кожним із двох дослідників, значно відрізняються між собою [Щербаківський, 1919; Scherbakiwskyj, 1926; Городцов, 1926]. Їх кореляція з подальшими розкопами, проведеними на тих же площах пам'ятки, має значні ускладнення. Описи культурного шару були здійснені в руслі поглядів на цю пам'ятку даних авторів, що ілюстрували рівень і відповідні інтерпретаційні напрями того часу.

Зазначимо, що В.М. Щербаківський після закінчення розкопок законсервував, щільно засипавши землею та закривши дерев'яною спорудою, залишки частково пошкодженого траншеєю житла та оточуючих його ям і решток інших конструкцій, що дало змогу майбутнім дослідникам повернутись до їх вивчення, із новими поглядами через досить тривалий час [Левицький, 1947; Сергин, 1981]. Археологічний матеріал із цих розкопок був перевезений до Полтавського музею. Подальший виїзд В.М. Щербаківського з України в 1922 р. з певною частиною археологічних та документальних матеріалів Гінців привів до їх зберігання у наукових закладах Чехії, Польщі та статті в журналі *Die Eiszeit*, що рідко згадувались в радянських публікаціях. Тільки в нових історичних умовах, на початку 90-х років, ім'я В.М. Щербаківського та інших перших дослідників Гінців, повернулися в українські видання, завдяки історіографічним дослідженням О.Б. Супруненка [Супруненко, 1991, 1993, 2000].

Драматичні події Першої світової війни, розпочатої в 1914 р., та наступної революції 1917 р. стали історичними факторами, що підвели ризику першого етапу досліджень пам'яток Східної Європи. Цей період, завдяки відкриттям перших пам'яток в Україні – Гінці, Києво-Кирилівська, Мізин, Протасів яр – та їх

археологічним розкопкам, дозволив отримати перші дані щодо заселення східноєвропейських територій в епоху верхнього палеоліту, які, відповідно до існуючої на той час періодизації, були датовані епохою мадлену (рис.1). Значна увага до цих досліджень, публікації їх результатів сприяли швидкому введенню відкритих пам'яток в обіг європейського палеолітознавства. Значний розвиток польових досліджень палеолітичних пам'яток у Європі також досить швидко виявив провідні тенденції польових досліджень на пізньопалеолітичних пам'ятках із значними скупченнями з кісток мамонта. Наявність насиченого культурного шару, що залягав *in situ* під кількома метрами геологічних нашарувань, та його специфіка вже з перших кроків польових досліджень виявили необхідність використовувати не тільки провідну на той час методику розкопок траншеєю та кесоном, але й методику розкопок більш широкою площею, що використовувалась у Гінцях та Києво-Кирилівський і пізніше стала звичайною щодо розкопок пам'яток Східної Європи.

Продовження досліджень після Першої світової війни й революції 1917 р. (20-40 рр. ХХ століття).

У 20–30 рр. ХХ століття дослідження пізньопалеолітичних поселень із житлами та іншими конструкціями з кісток мамонта пізньої доби верхнього палеоліту в Східній Європі, а також доля їх дослідників яскраво висвітлювали новий історичний період, пов'язаний з радикальними змінами політичних і економічних умов і становленням радянської археології. Смерть Ф. К. Вовка в 1918 році по дорозі з Петербурга до Києва стала символічним завершенням дореволюційних досліджень. Учні вченого – М.Я. Рудинський, С.І. Руденко, А.Носов, Г.А. Бонч-Осмоловський – в 30-х роках зазнали репресій. Л.С. Чикаленко і В.М. Щербаківський виїхали з країни в еміграцію.

Становлення радянської археології активно відбулось в кінці 20-30 рр. на основах пануючої теорії марксизму, хоча ще відчувався значний вплив еволюціонізму й позитивізму. Перш за все термін “доісторія” поміняли на термін історія, і палеолітознавство стало розділом історичної науки. Одним із провідних напрямів стали дослідження палеолітичних пам'яток не як археологічних об'єктів, а як решток мисливських поселень, стоянок, стійбищ, з метою вивчення їх планіграфії, що використовувалась як основа соціально-економічних реконструкцій первісного суспільства як першої історичної формації розвитку людства. Цей напрям достатньо швидко сформував основні методи розкопок і процедуру інтерпретації культурного шару як історичного джерела безпосередньо під час розкопок.

Спрямованість досліджень диктувала необхідність розкопок широкими площами для розкриття повної площі поселення, її історичної інтерпретації. Дефініції археологічних об'єктів, запозичені з етнографії, швидко склали поняттєвий апарат, за допомогою якого

визначались житла, вогнища, ями-сховища тощо. У 1927 році в Гагаріно, під час розкопок кесонним методом, С.Н. Замятніним була зроблена перша спроба дефініції археологічного об'єкту як житла відповідної форми з кам'яними блоками й кістками мамонта [Замятнін, 1927]. Розкопками П.П. Єфименка в Костьонках 1 (в 1931-1934 і 1936 рр.), була розкрита площа 36 x 15 м із насиченим і складним культурним шаром, що була визначена як площа поселення відповідної планіграфії, з великим центральним наземним житлом і невеликими житлами, заглибленими у землю, та ямами. Так уперше була запропонована глобальна інтерпретація культурного шару певних розмірів як єдиної структури поселення, сконструйованої з використанням кісток мамонта як будівельного матеріалу. Основні компоненти поселення, за даною реконструкцією, склались з великого наземного житла видовженої форми, з малих землянок овальної, округлої або неправильної видовженої форми, а також із ям-сховищ та вогнищ. Ця реконструкція швидко увійшла в обіг палеолітознавства, отримала визнання і стала поштовхом для подальших розкопок широкими площами з метою реконструкції інших поселень. У досить короткий термін у Супонево, Тимоновці 1, Пушкарях 1, Єлісеєвичих 1, Мальті, Буреті, Гінцях були розкриті значні площі і запропоновані інтерпретації різних структур поселень із варіаціями жител різних форм і розмірів, а також різних сезонів їх використання. Щодо Костьонки 1, де пізніше були знайдені ще дві подібні житлові споруди, то складність насиченого й потужного культурного шару до 90 см товщиною, а також розміри, форма і конструкція великого центрального житла, так само як і складність та певна схожість форм ям-землянок та ям-сховищ, так само як і їх заповнення археологічними артефактами та остеологічним матеріалом, – ставлять ряд питань як до польової методики, так і до когнітивної процедури визначення цих складних археологічних об'єктів, що періодично спричиняє дискусії [Воеводський, 1948; Гвоздовер, Григор'єв, 1990; Александрова, 1998; 2002; Амирханов, 1998; Булочникова, 1997; Iakovleva, 1999].

У 30-і роки загальна реконструкція культурного шару як решток пізньопалеолітичного поселення була запропонована П.І. Борисковським у Пушкарях 1. За підсумками розкопок М.Я. Рудинського в 1932-1933 рр. і П.І. Борисковського в 1937-1939 рр., останній визначає центральне наземне житло з 3-ма вогнищами загальною площею 12 x 4,5 м, а також вогнища відкритого типу. Для ілюстрації форми великих жител у Костьонках 1 і Пушкарях 1, П.П. Єфименком та П.І. Борисковським використано прийом штучного окреслення запропонованої форми на плані, який послідовно й широко використовувався в наступних інтерпретаціях інших дослідників на цих та інших пам'ятках.

Розкопки в Єлісеєвичих К.М. Полікарповича в 1930-1935 рр. і в 1946-1948 рр. також були спрямовані на реконструкцію поселення. Складний за характером

знахідок потужний культурний шар розкопок 1948 р., щільно насичений археологічним і остеологічним матеріалом (переважно кістками мамонта), інтерпретовано як велике округле житло з кісток мамонта діаметром 8 м із спальною ямою в центрі, розмірами 3,5 x 2,4 м і заглибленою на 0,70 м. Рештки іншої конструкції з кісток мамонта були визначені як конструкція вузького ходу 6,0 x 1,5 м [Поликарпович, 1968]. Реконструктивна інтерпретація скупчень кісток мамонта як житла з кісток мамонта Єлісеєвичів 1 пізніше була запропонована В.Я. Сергіним, за архівними матеріалами даних розкопок [Сергін, 1975]. Однак у 70-х роках запропоновані реконструкції поселення були детально проаналізовані Л.В. Греховою, з врахуванням нових даних розкопок. Опубліковані дані, з докладним описом характеру культурного шару нових розкопок, аналіз архівних матеріалів, з ілюстрацією обмежених можливостей їх використання, продемонстрували низку питань щодо запропонованих раніше інтерпретацій [Величко й ін., 1977, с.89-95, 119-121].

Яскравою ілюстрацією реконструкції пізньопалеолітичного поселення, за визначеною моделлю 30-х років, була інтерпретація Мальти. М.М. Герасимов під час розкопок у Мальті в 1928-1930, 1932, 1934, 1937 рр. визначив поселення зі складною планіграфією і різними за формою та сезонним призначенням житлами. Автором зафіксовано культурний шар потужністю від 35 до 75 см., щільно насичений археологічним матеріалом, остеологічними рештками і кам'яними плитами. За реконструкцією М.М. Герасимова поселення складалося з трьох типів жител. Найбільш тонкі лінзи культурного шару були інтерпретовані як рештки легких сезонних будівель. Потужні скупчення кам'яних плит, остеологічного матеріалу та попелу неправильної видовженої форми були визначені як великі заглиблені у землю зимові житла, а інші скупчення були інтерпретовані як житла чотирикутної форми з кам'яних плит і крупних кісток тварин, з дахом із рогів північного оленя [Герасимов, 1931, 1933, 1935]. Вплив означених вище інтерпретацій значною мірою відчувається у висвітленні І.Ф. Левицьким результатів розкопок 1935 р. в Гінцях.

Розкопки в Гінцях в 1935 р. проводились І.Ф. Левицьким за участю О.Я. Брюсова, М.Є. Фоса, В.Г. Карцева, Д.З. Галича, І.Г. Підоплічка. Розкопки здійснювались значними площами з варіативним відкриттям культурного шару траншейним і кесонним методами та методом розкопок широкою площею, квадратами 8 x 8 м. За два місяці було розкрито 480 кв. м площі пам'ятки. За визначенням І.Ф. Левицького, метою досліджень була необхідність "піддати суворій критиці спостереження й висновки всіх попередніх дослідників, особливо локалізувати на масштабному плані розкопки та траншеї до 1916 р.", "організувати планове дослідження Гінцівської стоянки" [Левицький, 1947, с.197]. Остання мета так і не здійснилась – розкопки тривали тільки один польовий сезон.

За даними І.Ф. Левицького, розкопки велися трьома групами дослідників, що працювали на різних ділянках пам'ятки. Одна група працювала на ділянках підвищеної частини мису, де були знову розкриті розкопи В.М. Щербаківського і Р.І. Гельвіга. Друга – продовжила розкопки на південний схід від розкопу Р.І. Гельвіга. Третя група дослідників зробила ряд траншей, що тягнулись вздовж сучасного яру, що оточував підвищену частину пам'ятки з північного сходу. На жаль, дослідниками не було опубліковано жодної спільної роботи за результатами розкопок 1935 р. А в окремих публікаціях І.Ф. Левицького, О.Я. Брюсова і І.Г. Підоплічка явно простежується протиріччя і непогодженість поглядів авторів щодо стратиграфії пам'ятки, планіграфії відповідних археологічних об'єктів та їх реконструктивної інтерпретації [Брюсов, 1940, с.88-92; Левицький, 1947, с.197-248; Підоплічко, 1969, с.45-51].

У найбільш докладній публікації І.Ф. Левицького виділено 5 культурних горизонтів Гінців *i, k, l, m, n* [Левицький, 1947]. За стратиграфічними розрізами, відкритими під час наших розкопок 90-х років, та їх кореляцією з розрізами 1935 р., тільки горизонти *i, k, l* виділені І.Ф. Левицьким, відповідають заляганню культурних решток пам'ятки [Iakovleva, Djindjian, 1995, 2001a]. Нижній культурний горизонт *l*, простежений І.Ф. Левицьким на відкритих ділянках підвищеної частини пагорба та в його підніжжі, в улоговині і ярах ілюструє його складність і насиченість крем'яними й кістяними артефактами, попелом, остеологічним матеріалом, із явним домінуванням кісток мамонта. Верхній культурний горизонт *k*, чіткіше був простежений І.Ф. Левицьким на частково відкритих квадратах IX, X, XI, XXIV, XXV на площі 92 кв. м, а також на квадраті XIII [Левицький, 1947, с.206-211]. З урахуванням того, що квадрати XVII, XVII, XXI, XXII, XXIII, XII розкопувалися на початку століття і за умов далеко не повного розкриття в 1935 р. площі пам'ятки, яка потребувала подальших планомірних розкопок, питання кореляції цих двох основних горизонтів не могло бути остаточно вирішене.

На частково відкритих квадратах IX, X, XI, за описом автора та збереженими фотографіями, можливо прослідкувати спостереження І.Ф. Левицького щодо залягання горизонту *l* на глибині приблизно 4 м від сучасної поверхні, під смугастою 60-90 см товщею прошарків піску та глинистого суглинку, вище якої у прошарку суглинку залягав горизонт *k*, перекритий товщею суглинку з переривчастими тонкими прошарками піску [Левицький, 1947, с.242, таблиця II], що повністю підтвердилось сучасними розкопками [Iakovleva, Djindjian, 2001a].

В цілому І.Ф. Левицьким були здійснені роботи щодо зйомки нівеліром площі пам'ятки, описані численні геологічні розрізи, значною мірою з'ясована планіграфія пам'ятки і складені загальні плани, щоправда з деякими відмінностями один від одного й від плану А.Я. Брюсова [Левицький, 1947; Брюсов, 1940]. Значний прогрес відбувся в розумінні

планіграфії та інтерпретації складних археологічних об'єктів із скупченнями з кісток мамонта, тобто куп/груп із кісток мамонта, за інтерпретацією В.А. Городцова та В.М. Щербаківського. Так, І.Ф. Левицький, на площі розкопок 1904-1906 рр., 1914-1916 рр. запропонував реконструкцію планіграфії поселення з житлом округлої форми, обкладеним черепами, лопатками та іншими кістками, що було заглиблене в землю і мало вогнище в центрі. Бивні мамонта надавали йому сферичної форми [Левицький, 1947, с.231-232]. За автором, до цього житла, належали три невеликі за розмірами ями-сховища (№ 6, 7, 8), розміщені біля цього житла з півдня. Так уперше в Гінцях була визначена житлова структура, реалізована з використанням кісток мамонта, під впливом реконструкції поселення й напівземлянок, сконструйованих із використанням кісток мамонта Костьонку 1, запропонованої П.П. Єфименком.

Водночас І.Ф. Левицьким були визначені й інші типи жител у Гінцях. Біля житла з кісток мамонта автор бачив інше велике наземне житло видовженої форми з вогнищами, що являло собою, по суті, потужне скупчення кісткового попелу з розщепленими кременями та фрагментами кісток тварин, площею 16 кв. м. На його думку, до цього житла належали також дві ями – № 4 і 5. Рештки житла з ямами № 1, 2 і 3 автор визначав також на площі знищеного розкопу Р.І. Гельвіга. [Левицький, 1947, с.222-232, 233-235]. Третій тип жител у Гінцях І.Ф. Левицький реконструював у горизонті *k*, на частково розкопаних квадратах X, XI, XXIV, XXV. Скупчення попелу та вохри з дрібними фрагментами кісток тварин і розщепленими кременями, що мало форму овалу діаметром 4,25 м, було інтерпретоване автором як наземне житло складної конструкції, побудоване з використанням системи кілочків, від яких залишились „ямки різної форми і різних розмірів”. За автором, споруда була “зроблена на каркасі з молодих дерев та кілочків із розколотих уздовж стовбурів і мала вигляд глиняного сферичної форми перекриття” [Левицький, 1947, с.206-211, рис.4].

Інтерпретація значних скупчень попелу овальної форми як наземних жител відповідних конструкцій піддавалась критиці учасниками розкопок 1935 р. Річ у тім, що І.Ф. Левицький ні в запропонованих ним кресленнях стратиграфічних розрізів, ні в їх текстових описах не фіксував ні наявних у культурному шарі численних кротовин, ні тонких мерзлотних тріщин, які є важливими складовими стратиграфічних розрізів та культурного шару Гінців і чітко простежуються за даними сучасних розкопок. На підступну роль кротовин (деякі з яких визначались І.Ф. Левицьким як сліди від ямок для кілків або жердин) у Гінцях та на інших пам'ятках, особливо звертав увагу І. Г. Підоплічко, критикуючи реконструкції скупчень попелу як решток наземних жител [Підоплічко, 1969, с.47].

В цілому загальна інтерпретація Гінців І.Ф. Левицьким, за розкопками 1935 р., висвітлює реконструктивну тенденцію того часу, за якою

визначалась варіативність типів житлових та інших структур у рамках одного поселення, з огляду на їх функціонування в часі й просторі. Так, житлові структури з житлами різних конструкцій на верхній площадці мису були визначені як довготривалі зимовища, тоді як скупчення попелу в улоговині, у супроводі кісток мамонта й інших тварин, визначені як короткочасні сезонні стоянки мисливців. Водночас у даній інтерпретації простежується вплив еволюційної теорії поступового розвитку, в даному випадку в реконструкції різних типів жител. Так, на думку автора, більш прості типи жител із кістками мамонта та без них були представлені в нижньому горизонті І, тоді як житло (тобто скупчення попелу) верхнього горизонту К було визначене як найбільш досконала й складна будівля [Левицький, 1947, с.233-235].

Період становлення радянського палеолітознавства та визначення основних напрямів досліджень історично завершився в 1941 р., з початком війни. Однак саме цей довоєнний період заклав фундаментальні напрями майбутніх розкопок та реконструктивні моделі їх результатів на наступні роки. Основні ідеї значною мірою були викладені в монографії П.П. Єфименка „Первісне суспільство”, яка на тривалий період стала фундаментальною працею радянського палеолітознавства [Єфименко, 1938]. У ній, по-перше, ще значно відчувався попередній вплив французького еволюціонізму й стадіальності. Характеристика відповідних стадій розглядалась у прямому зв'язку із змінами природного середовища й ілюструвала його важливу роль у розвитку первісного суспільства. За періодизацією й типологією Г. де Мортільє визначався відповідний хронологічний період палеолітичних пам'яток Євразії. Водночас за типологією крем'яних знарядь визначався тип індустрії певної групи пам'яток, із врахуванням їх особливостей у Східній Європі. Так, на Наддніпрянщині були визначені гінцівський, мізинський, кирилівський типи пам'яток. Реконструкція соціально-економічних відносин та ідеології пізньопалеолітичного суспільства базувалась на ідеях марксизму. Образ життя, соціальна структура пізньопалеолітичного суспільства, з використанням етнографії, ілюструвались, головним чином, за даними структури планіграфії окремих археологічних пам'яток, що визначались як стоянки або як довготривалі поселення з житлами різних конструкцій і різного сезонного призначення.

Дослідження після Другої світової війни і в пострадянський період (друга половина XX століття).

У 50-80-х рр. радянське палеолітознавство набуло значного розвитку. Активно розгорнулись польові дослідження як на вже відомих, так і на нових відкритих пам'ятках. На Наддніпрянщині були продовжені розкопки широкими площами: в Мізині - І.Г. Шовкоплясом (1954-1961 рр.); в Юдіново - В.Д. Будьком (1960-ті рр.), З.А. Абрамовою та Г.В. Григор'євою (1980-1998 рр.), Г.В. Григор'євою та Г.Ф.

Хлопачовим - по сьогодні; в Тимоновці - А.Н. Рогачовим і Д.А. Крайновим (1955 р.), Л.В. Греховою (1966-1968 рр.); в Єлісеєвичях - В.Д. Будьком і Л.В. Греховою (1963-1965 рр.), Л.В. Греховою (1979-1980 рр.); в Пушкарях - В.І. Беляєвою (з 1981 р. по сьогодні). Широкомасштабні розкопки розпочалися на нових пам'ятках: у Добранічівці - І.Г. Шовкоплясом (1953, 1967, 1969, 1971 рр.); у Фастові - І.Г. Шовкоплясом (1954 р.); у Межирічі - І.Г. Підоплічком (1965-1975 рр.), М.І. Гладких і Н.Л. Корнієць - з 1976 р.

Подальші дослідження на обмеженій площі першого житлового комплексу проводились і в Гінцях - В.Я. Сергіним (1977-1981, 1985 рр.). З 1993 р. по сьогодні розкопки в Гінцях ведуться Л.А. Яковлевою і Ф. Джінджаном.

В цілому накопичення археологічних даних, добутих під час розкопок на палеолітичних пам'ятках Євразії, привело не тільки до розвитку вже існуючих гіпотез, але й до висунення нових пропозицій та ідей. Однією з поширених тенденцій стали розробки дефініції археологічних культур. Термін “археологічна культура” з кількома варіантами його дефініції щодо палеоліту, використовувався вже на початку XX століття. Його використання в європейському палеолітознавстві ми знаходимо у роботах А. Брейля, П.П. Єфименка, Д. Гаррод, В.Г. Чайльда та ін. [Breuil, 1912; Єфименко, 1923; Garrod, 1926; Childe, 1929]. Новий поштовх поширенню в радянському палеолітознавстві терміну „археологічна культура” дали роботи А.Н. Рогачова, на основі розкопок багатшарових пам'яток Костьонко-Боршевського району [Рогачов, 1957], із подальшим загальним використанням у ряді узагальнюючих робіт [Палеолит СССР, 1984].

Другою категорією стало визначення в палеоліті історико-культурної (або етнокультурної) області як території з відповідним населенням, що за єдністю соціально-економічного розвитку та сталих зв'язків, мало загальні культурно-побутові (етнографічні) ознаки. На відміну від історико-культурної області, категорія природно-господарчої області (зони) була визначена за схожістю природних умов, що сприяли виникненню певного типу господарства, яке мало значні відміни від типу господарства в сусідніх зонах [Чебоксаров, Чебоксарова, 1971]. Визначення даних категорій для палеоліту, під впливом етнографії, достатньо швидко знайшли своє втілення в ряді робіт радянських археологів. Так на Наддніпрянщині І.Г. Шовкоплясом була визначена середньодніпровська культурно-етнічна область [Шовкопляс, 1965]. Водночас у регіонах Середнього й Верхнього Подніпров'я, на території протяжністю близько 400 км, визначено ряд культур: мізинську, межиріцьку, тимоновсько-юдіновську, єлісеєвську [Абрамова, Григор'єва, 1997; Аникович, 1998; Гладких, 1967, 1973, 1977, 2001; Грехова, 1970, 1971; Григор'єва, 1995, 1998, 2002; Шовкопляс, 1965]. Дискусії щодо критеріїв їх атрибуції, взаємозв'язків та впливу тривають і досі.

У даний історичний період дослідження палеоліту Євразії розроблялась гіпотеза активного впливу людини на навколишнє середовище, що стала опозиційною до поглядів П.П. Єфименка щодо вирішального фактору природного середовища на розвиток палеолітичної культури [Замятин, 1951]. Визначення ролі природного фактора як підлегло-другорядного у свою чергу було тісно пов'язане з визначенням ролі полювання в економіці пізньопалеолітичних мисливців. Розвинене колективне полювання на великих стадних тварин, у тому числі й інтенсивне полювання на мамонтів, було визначено, головним чином, за фактором значної кількості остеологічного матеріалу на ряді поселень басейнів Дніпра та Дону, що традиційно інтерпретувались як довготривалі поселення. А також провідної ролі самого колективу мисливців, як соціальної основи первісного суспільства. У гіпотезі про полювання на стада мамонтів, значною мірою використовувались дані поселень із великими округлими житлами з кісток мамонта Наддніпрянщини. Доводилось, що мисливці мали значні запаси м'яса, які зберігались у викопаних на поселеннях ямах-сховищах. Збудувавши стаціонарні житла з кісток упольованих мамонтів та маючи запаси м'яса, що поповнювались іншими колективними полюваннями, люди мали все необхідне для багаторічного, достатньо комфортного проживання на обжитих поселеннях [Бибилов, 1969; Пидопличко, 1969; Шовкопляс, 1965].

У розвитку цього епічного сценарію навіть причини залишення поселень пов'язувались з багаторічними інтенсивними полюваннями на мамонта, внаслідок яких популяція цієї тварини значно зменшувалася у даному регіоні [Корнієць, 1962]. Паралельно продовжувала існувати опозиційна гіпотеза так званих мамонтових кладовищ, що виникали у природних пастках-колекторах річкових систем – заплавах, балках, де накопичувались трупи загинувших тварин, які зберігались в умовах мерзлоти. Знайшовши такі кладовища заморожених туш мамонтів, люди влаштовували біля них стійбища, вживаючи м'ясо тварин у їжу та використовуючи їх кістки як паливо [Брюсов, 1940, с.88-92; Громов, 1948, с.482-502; Верещагин, 1981, с.24-29].

У контексті цих ідей роль полювання на хоботного велетня плейстоценової фауни визначалась як другорядна та епізодична. За цим сценарієм мисливці, що полюють на різних тварин, ведуть рухливий спосіб життя. Завдяки інтенсивному використанню кісток померлих хоботних, вони створюють базові осінньо-зимові стоянки, які залишають у теплу добу, влаштовуючи на інших місцях весняно-літні тимчасові стоянки [Верещагин, Кузьмина, 1977, с.77-83; Soffer, 1985, р.390-404]. Варіативність запропонованих сценаріїв та їх дискусії, в першу чергу стало можливим завдяки інтенсивним розкопкам та атрибуції пам'яток із різним характером культурного шару, як типів пам'яток відповідного призначення. Так, окрім довготривалих поселень, були визначені сезонні

стоянки, стоянки-майстерні біля виходів крем'яної сировини тощо. Було поставлене й питання їх культурного та функціонального співвідношення [Рогачев, Аникович, 1984, с.188-226].

Один із прикладів інтерпретації різнофункціонального призначення пам'яток із різним характером культурного шару, розташованих на обмеженій території Середньої Наддніпрянщини, простежується за даними двох пам'яток - Фастова і Добранічівки, - розкопаних І.Г. Шовкоплясом у 50-70-х рр. Фастів був розкопаний на площі 220 кв. м за один польовий сезон 1954 р. Він був визначений як стоянка з культурними рештками, що розташовані на глибині 3,2 м від поверхні, на другій надзаплавній терасі правого берега балки, яка виходила в долину р. Унави, притоки р. Ірпін. Археологічні знахідки, у вигляді скупчень кісткового попелу, кісток мамонта й коня, крем'яних артефактів, локалізувались двома компактними групами в південно-західній і північно-східній ділянках розкопу, на відстані 4 м одна від одної. Цей культурний шар був інтерпретований як літня короткотривала сезонна стоянка невеликої групи мисливців, котрі залишили рештки двох вогнищ, біля кожного з яких було по три місця обробки кременю та запаси палива, у вигляді кісток упольованих молодих мамонтів і коней [Шовкопляс, 1955, 1956; Борисковський, Праслов, 1964, с.31]. На відміну від Фастова, Добранічівка, розкопана на площі 2000 м, визначена як довготривале поселення з чотирма стаціонарними зимовими житлами, ямами сховищами, рештками вогнищ та місцями обробки кременю [Шовкопляс, 1955]. Так у 50-70-і рр. за даними розкопок у Середній Наддніпрянщині на емпіричному рівні використовувалась модель атрибуції функціонального призначення та сезонності, а також часу існування (короткочасність/довгочасність) пам'яток за характером культурного шару (рис. 2).

Ця модель також знайшла своє втілення, в розвиненому варіанті, на прикладі п'ятих пам'яток Середньої Наддніпрянщини, з акцентуванням їх розташування на досить обмеженій території – 200 х 70 км., з кореляцією їх топографічного розміщення в басейні Дніпра та його приток [Борисковський, Праслов, 1964, с.9-10]. Так, підкреслювалось розташування Києво-Кирилівської стоянки на правому березі Дніпра, на відстані 60 км. від Фастівської, на Правобережжі. А також розташування Добранічівки на лівому березі Супою, лівої притоки Дніпра, за 70 км. на захід від якої знаходились Гінці – на правому березі Удаю, в басейні р.Сули, що є лівою притокою Дніпра. Існування Журавки за 40 км. на північ від Гінців на березі Удаю.

За схожістю типології крем'яних індустрій та за хронологією (пізня пора верхнього палеоліту), ця група пам'яток розглядалась як досить стисла у просторі й часі. Спираючись на дані давніх розкопок Києво-Кирилівської стоянки та Гінців, з інтерпретацією двох культурних шарів як таких, що мали розбіжності у часі й ілюстрували на цих пам'ятках „значні зміни в образі

життя й господарстві мисливців“, була запропонована гіпотеза, за якою їх нижні шари представляли собою довготривалі поселення із зимовими стаціонарними житлами з кісток мамонта та ямами сховищами, тоді як верхні шари були рештками сезонних короткотривалих стоянок. Інтеграція нових даних розкопок Фастова і Добранічівки, а також визначення Журавки як короткочасної сезонної стоянки, повною мірою окреслили модель, за якою такі пам'ятки, як Кирилівська (нижній шар), Гінці (нижній шар) і Добранічівка визначались як довготривалі поселення, тоді як Кирилівська (верхній шар), Гінці (верхній шар), Фастів і Журавка визначались як короткочасні сезонні стоянки [Борисковський, Праслов, 1964, с.9-10]. Тривалість існування поселень ілюструвалася насиченим культурним шаром, житлами з кісток мамонта та ямами-сховищами, тоді як досить бідний культурний шар, відсутність жител із кісток мамонта та ям, були критеріями визначення короткочасного існування сезонних стоянок. Водночас локальні скупчення кістяного вугілля й попелу визначались на різних пам'ятках по-різному, залежно від варіанту інтерпретації: або як легкі сезонні житла з вогнищами, або як вогнища просто неба.

У Журавці М.Я. Рудинским було визначено, що серед знарядь домінують мініатюрні вістря та платівки з притупленим краєм - так звані мікроліти, які дослідник визначав як вкладні для мисливської зброї. Відсутність кінцевих скребачок - знарядь для обробки шкір - та значний процент мікролітів, а також характер культурного шару з численними дрібними фрагментами остеологічних решток тварин, дали автору підстави для висновку про короткочасне функціонування даної мисливської стоянки, з полюванням на байбаків, шкіри яких не оброблялися. Так за характером типологічного складу знарядь та їх процентним співвідношенням було запропоновано короткочасне існування мисливської стоянки, спрямованої на сезонне полювання [Рудинский, 1929, с.140-151; 1930, с.97-122].

В цілому, з огляду на базу використаних даних давніх розкопок, була запропонована модель у декількох варіантах, яка залишає ряд невизначених питань і потребує кореляції, особливо щодо Гінців, де сучасні розкопки висвітлюють ряд нових даних щодо інтерпретації верхнього й нижнього горизонтів. Однак цей напрям інтерпретацій, розроблений під значним впливом етнографії, ілюстрував тенденцію визначення мисливської території, атрибуції типу археологічної пам'ятки за її функціональним призначенням і терміном існування, а також співвідношенням різного типу пам'яток. Саме ці тенденції знайшли своє продовження в роботах Н.К. Верещагіна, І.Є. Кузьминої, С.М. Бібікова, О. Соффер.

Складність і значні труднощі розробки моделей відповідного напрямку, так само як і реконструкції планіграфії за даними старих розкопок, нещодавно були детально розглянуті З.О. Абрамовою на прикладі пам'яток Верхньої й Середньої Наддніпрянщини [Абрамова, Григорьева, 1997, с.5-12, 63-75]. Аналіз

висвітлив, перш за все, необхідність всебічного критичного процесуального аналізу стану і характеру культурного шару кожної пам'ятки, ступінь його збереженості/деформованості, або навіть його відсутності. А також надзвичайну важливість урахування ступеня насиченості й специфіки різних ділянок культурного шару на розкопаних площах. Так само як і врахування повного або часткового розкриття площі археологічної пам'ятки, а також обережної обмеженості використання даних давніх розкопок. Як показано в даній роботі, навіть часткове неврахування визначених критеріїв і використання неповних і неточних даних із їх аплікацією, в підрахунках за відповідними математичними індексами визначення, використання архівних даних старих розкопок, як ілюстрації певної моделі, призводить до значної деформації висновків або їх протиріч, так само як і до неадекватних планіграфічних реконструкцій [Абрамова, Григорьева, 1997, с.71-74].

В цілому інтенсивні розкопки 50-80 рр. у Східній Європі також продовжили традиційну орієнтацію досліджень на подальші загальні реконструкції поселень із різними за конструкцією житлами, які розглядались як основа реконструкції образу життя та соціально-економічних відносин у пізньопалеолітичному суспільстві. Накопичення даних дозволило запропонувати класифікацію п'яти різних типів жител із конструкціями з кісток мамонта, серед яких визначено аносовсько-мізинський тип, як тип наземного кістково-земляного житла округлої форми з двома-чотирма оточуючими його ямами-коморами [Рогачев, Аникович, 1984, с.189]. До цього типу жител віднесені житла Костьонки 11 (шар 1а), Костьонки 2 у басейні Середнього Дону [Рогачев, 1953, 1962, с.15-16; 1970; Борисковський, 1963], а також житла Мізіна, Супонєво, Юдіново, Гінців, Добранічівки, Межиріча [Левицький, 1947; Шовкопляс, 1965, 1972; Пидопличко, 1969, 1976; Абрамова, 1995].

На території верхньої Наддніпрянщини визначено олександрівсько-пушкарівський тип житла, як довге наземне житло з рядом вогнищ у центральній частині, до якого віднесено довге житло Пушкарів 1. При всій неповноті та обмеженості цієї типології, яку дослідники вважали тільки попередньою, була зроблена спроба виділити різні типи конструкцій, що були здійснені з використанням або без використання кісток мамонта, а також кісток інших тварин і кам'яних блоків.

Особливого значення набули реконструкції жител аносовсько-мізинського типу у Наддніпрянщині, за даними розкопок Мізіна, Добранічівки, Межиріча. Реконструкція решток жител із кісток мамонта спиралась на етнографічні паралелі щодо округлих у плані жител двох типів: яранги й чуму народів крайньої Півночі. На прикладі жител Межиріча І.Г. Пидопличком була запропонована реконструкція яранги сферичної форми з кісток мамонта - з цоколем, обкладкою цоколя, надцокольною обкладкою й дахом. А також із визначенням входу, забору біля входу, поду, вогнища,

точка, ями [Пидопличко, 1976, с.42-59]. За такими ж критеріями були інтерпретовані житла Добранічівки й Мізіна [Пидопличко, 1969]. Даний тип житла-яранги знайшов своє втілення в об'ємній реконструкції першого межиріцького житла і першого мізинського житла у Природничому музеї НАНУ в Києві. Запропонована реконструкція межиріцьких жител викликає ряд питань і уточнень, що, на жаль, значною мірою не можуть бути перевірені за обмеженості польової документації, відсутності деталізованих планів з умовними горизонтами зняття кісток і їх глибинними позначками.

Другий тип реконструкції житла – у вигляді чуму – запропоновано І. Г. Шовкоплясом на прикладі жител Мізіна. За даною інтерпретацією, житло мало конічну форму чуму і каркас із довгих дерев'яних жердин, вкритий шкурами. Ця споруда по зовнішньому колу була щільно обкладена великими кістками мамонта, в тому числі й черепами, що були вкопані у більшості випадків носовими частинами в землю. Більш дрібними кістками обкладались верхні частини стін житла [Шовкопляс, 1972, с.178-179]. У цьому варіанті реконструкції жител Добранічівки особлива увага приділялася зовнішній обкладці з вертикально вкопаними носовими частинами черепів мамонта. Ілюстрація цієї позиції черепів є в реконструктивних кресленнях жител Добранічівки, де на планах представлені тільки запропоновані позиції черепів мамонта, а *in situ* розміщення інших типів кісток відсутнє [Шовкопляс, 1972, с.179, 181, 182, рис.2, 3, 4]. Повна реконструкція добранічівських жител типу чуму представлена у формі художнього полотна в музеї Добранічівки, з експозицією решток четвертого житла й оточуючих його ям *in situ*, а також у формі натурально-об'ємної реконструкції третього житла в Переяславському музеї. Таким чином, запропоновані музейні об'єкти реконструкції жител Наддніпрянщини – в обох варіантах (яранга або чум) – ще потребують свого документально-польового підтвердження, на жаль з обмеженими можливостями, завдяки рівню реєстрації бази даних, і залишають відкритими цілу низку питань.

Розкопки широкими площами в Мізині, Добранічівці, Межирічі, з пріоритетним напрямом пошуків і досліджень решток жител із кісток мамонта та об'єктів їх оточення, зробили можливим визначення типу планіграфії на цих пам'ятках. За характером розміщення житла як центрального об'єкта, оточуючих його ям, заповнених остеологічним матеріалом, решток вогнищ, місць обробки кременю, смітникових скупчень визначено відповідний тип планіграфії, що, за дефініцією І.Г. Шовкопляса, отримав назву господарсько-побутового комплексу [Шовкопляс, 1965, 1972]. Фактор повторення структурних елементів кожного з таких комплексів, так само як і факт їх розміщення на відстані 10-20 м один від одного у Добранічівці й Межирічі, привели до визначення можливості їх окремого господарчого функціонування в рамках поселення (рис.2).

Так у Добранічівці на площі 2000 кв. м. було відкрито чотири окремих господарсько-побутових комплекси, розміщених по дузі на певній відстані один від одного [Шовкопляс, 1972, с.176-182]. Ця кількість не може бути визначена точно, тому що частина пам'ятки була знищена земельними роботами ще до розкопок. Втім у планіграфії жител і оточуючих їх об'єктів явно простежується стандартна структура. Так, кожне з чотирьох жител – округле в плані, діаметром до 4 м – було оточене ямами. Стабільним було активне використання площадок біля кожного з чотирьох жител для влаштування вогнищ, робочих місць, а також для смітників із внутрішніх житлових вогнищ [Шовкопляс, 1972, с.178, рис.1]. Подібним також було центральне розміщення вогнища в трьох непошкоджених житлах. Більш складний устрій вогнища, з обкладкою його північної частини двома тазовими кістками мамонта, простежено в житлі № 3 [Шовкопляс, 1972, с.178, рис.3].

Визначення відокремленості й самостійності кожного з чотирьох господарсько-побутових комплексів Добранічівського поселення у свою чергу стало основою подальшої соціальної реконструкції, з висновком про ведення господарства кожною окремою парною сім'єю, що епізодично використовували центральну площадку поселення, яка залишалась майже порожньою [Шовкопляс, 1972, с.229-230]. У цій реконструкції висвітлюється, перш за все, однозначне визначення одночасності існування всіх жител як поселення, де проживала окрема община, що складалася з чотирьох парних сімей. Утім підтвердження цього факту археологічними даними не є доведеним. Розкопки в Добранічівці, розпочаті в 1953 р. (житловий комплекс № 1) були перш за все спрямовані на пошуки жител із кісток мамонта і проводились широкими площами з певними перервами в часі. Використання бульдозера в 1967 р. (житловий комплекс №2) і 1969 р. (житловий комплекс №3) для розкриття більш ніж 1100 кв. м площі пам'ятки за вказані два роки аж ніяк не сприяло деталізованим дослідженням мікстратиграфії, яка є головною для вирішення даних питань. Житловий комплекс № 4, відкритий в 1971 р. був розкопаний тільки частково і залишений *in situ*.

Межиріч є найближчою аналогією Добранічівки. Пам'ятка була відкрита в 1965 р. і розкопувалась І.Г.Підопличком за участю В.І.Свистуна, І.Б.Люріна, Н.Г.Тимченко та ін. Досвід попередніх розкопок пам'яток даного типу, з розташуванням жител із кісток мамонта на певній відстані одне від одного, призвів до попередніх розвідок на площі близько 1 га з використанням ручного буріння. У результаті пробурених по чотирьохметровій квадратній сітці 350 свердловин, вже в перші роки польових робіт була окреслена площа пам'ятки з визначенням приблизно п'яти жител [Підопличко, Люрин, Тимченко, 1972, с.190]. Усього за весь час розкопок було зроблено 700 свердловин до глибини 5 м (деякі мали глибину до 12-15 м) [Підопличко, 1976, с.11, рис.3; с.15-16]. План

буріння малим буром виявив розміщення основної площі археологічної пам'ятки на так званому південному мисі, а також присутність культурних решток у вигляді кісток, попелу, кременів на обмеженій площі сусіднього північного мису. Обидва пагорби були оточені балками, що виходили в долину річки Росави.

Оскільки основною метою досліджень у Межирічі було виявлення жител із кісток мамонта, розкопки були зосереджені на досить обмеженій площі центральної підвищеної ділянки південного мису, де знаходився центр поселення. Інтенсивні розкопки на площі 350 кв. м дозволили в достатньо короткий час – з 1965 по 1974 рр. – відкрити, дослідити й демонтувати три житла з кісток мамонта, більшість оточуючих їх ям, решток вогнищ, місць обробки кременю (так званих „робочих куточків”), потужних зольних скупчень (так званих „топталищ”, за термінологією І.Г. Підоплічка) [Підопличко, 1976]. Планіграфія поселення, як і в Добраничівці, складалася з окремих господарсько-побутових комплексів, що знаходились на деякій відстані один від одного. Кожний комплекс мав округле житло з кісток мамонта діаметром від 6 м до 5 м і був оточений ямами, заповненими кістками мамонта, з присутністю кісток інших тварин, а також кістяних і крем'яних артефактів. Центральна частина між житловими комплексами, як і в Добраничівці, залишалась майже порожньою.

І.Г. Підоплічко вважав Межиріч довготривалим поселенням мисливців на мамонта, яке функціонувало в близьких до сучасних екологічних умовах десь 20 років приблизно 7000 років тому [Підопличко, 1976, с.226]. Цей висновок був обумовлений невизнанням автором льодовикового періоду, яке він аргументував спираючись на результати розкопок у Межирічі, результати аналізів палінології, палеомалакології та розробленого ним колагенового методу визначення геологічного віку кісток мамонта з антропогенної системи [Підопличко, 1976, с.19, 32-33, 225-226].

На відміну від запропонованих висновків, подальші мультидисциплінарні дослідження, за даними розкопок на пам'ятках верхнього палеоліту Наддніпрянщини – Слісєвичі 1 і 2, Тимоновка 1 і 2, Юдіново, Межиріч, Гінці, – підтвердили реконструкцію сухого й холодного клімату пленігліціального тундростепу й датування пам'яток у межах 15000 В.Р.-13500 В.Р. [Абрамова, 1995; Абрамова, Григорьева, 1997; Величко та ін., 1977, 1997; Iakovleva, 1999a; Iakovleva & Djindjian, 2001a, 2002].

За інтерпретацією І.Г. Підоплічка, під час тривалого існування поселення Межиріч основою економіки його мешканців було розвинене полювання на стада мамонтів, що цілорічно паслися на широких заплавах Росі й Росави, заповнених соковитими „мамонтовими заростями” очерету та верболозу, а також кропиви, з якої отримували волокно [Підопличко, 1976, с.19-20]. Саме поселення розглядалося автором як прототип першого пізньопалеолітичного села [Підопличко, 1976, с.224]. У цьому контексті надавався докладний інтерпретаційний опис археологічних об'єктів як

ілюстрації багаторічного існування поселення. На емпіричному рівні, з використанням деяких етнографічних паралелей, була запропонована розгорнута інтерпретаційна картина функціонування Межиріцького поселення. І хоча модель багаторічного безперервного існування поселення залишає відкритими ряд питань, детальний опис археологічних об'єктів містив ряд цінних емпірико-дедуктивних спостережень.

Це стосується, перш за все, опису й аналізу остеологічного матеріалу трьох жител, за якими доводилось їх одночасне будівництво і використання. Нещодавно це було підтверджено ще раз, за результатами досліджень у Межирічі в 1997-1998 рр. ям № 6, 7 і 8, з висновком „про одночасність будівництва та використання жител № 1, 2, 4” [Корнієць, Сунцов, 1998, с.84]. Особливої уваги також заслуговує висновок І.Г. Підоплічка про функціонування у всіх трьох межиріцьких житлах внутрішніх, заглиблених у земляну підлогу вогнищ, а також їх центральної позиції в інтер'єрі (у першому й третьому житлах – ближче до південно-східної стіни, в другому – ближче до південно-західної). Простежено також використання кісток мамонта, у частковій обкладці вогнища лопатками та тазовими кістками в другому межиріцькому житлі, так само, як і обкладка вогнища двома тазовими – в третьому добраничівському житлі.

В інтер'єрі межиріцьких жител була простежена вертикальна позиція трубчастих кісток мамонта, частково вкопаних у землю, – так само, як і в першому мізинському житлі. Деякі з цих вертикально вкопаних кісток, за інтерпретацією автора, використовувались як вогнищеві конструкції [Підопличко, 1976, с.120-122]. Не виключено також їх використання у якості стовпців для конструкції дерев'яного каркаса, по аналогії з вертикально вбитими в земляну підлогу мізинського житла трубчастими кістками та фрагментами бивнів. Був зроблений також висновок про інтенсивне використання в Межирічі вогнищ у житлах в зимовий період та їх багаторазове вичищення й вимітання попелу. Важливим було також спостереження, що інтер'єр межиріцьких жител освітлювався не тільки за допомогою вогнищ, але й штучних освітлювачів, виготовлених з епіфізів стегна мамонта. Усього було знайдено 8 таких блюдець-освітлювачів, які, за інтерпретацією автора, наповнювались жиром і підпалювались [Підопличко, 1976, с.189-190].

На жаль, раптова смерть І.Г. Підоплічка перервала його дослідження в Межирічі. У 1976 р. археологічні розкопки на пам'ятці були продовжені М. І. Гладких, за участю В.І. Ляшевича, Л.М. Лук'яненко, Л.А. Яковлевої та ін. У цей же рік Н.Л. Корнієць паралельно провела на пам'ятці буріння ручним буром, щоб окреслити контури четвертого житла. Подальші розкопки М. І. Гладких і Н.Л. Корнієць, за участю різних спеціалістів, дозволили виявити четвертий житлово-господарський комплекс, що традиційно складався з житла діаметром 6 м, оточеного ямами та потужними

скупченнями попелу – “топталищами” [Гладких, Корнієць, 1979; Гладких, 1999; Gladkikh & all, 1984].

За даними мікростратиграфії, уперше в Межирічі було зафіксовано два культурних горизонти, відстань між якими становила від 12 до 20 см. Нижній, більш потужний, зафіксовано на рівні давньої поверхні, на якій побудовано житло № 4; верхній – на середньому рівні зовнішньої обкладки житла. Наявність двох горизонтів дала підставу для постановки питання не про осіле, а про тимчасове й періодичне перебування мисливців у Межирічі [Гладких, Корнієць, 1979, с.53].

Починаючи з 90-х рр., завдяки значним політичним змінам в Україні, стало можливим широке залучення до розкопок іноземних фахівців. У 1992 -1998 рр. в Межирічі були продовжені роботи Н.Л. Корнієць, О. Соффер, Д.М. Адовазіо, В.Ю. Сунцовим та ін. Протягом багатьох років у дослідженнях періодично брали участь А.А. Величко, Ю.Н. Грибченко, Е.І. Куренкова та ін. Дослідження проводились на площі 160 кв. м, що охоплювала четверте житло з прилягаючими до нього ямами та скупченнями попелу, а також – периферійні зони першого та другого житлово-побутових комплексів з недокопаними й новими археологічними об'єктами.

Ці дослідження дозволили, перш за все зв'язати площу попередніх розкопів І.Г. Підоплічка, М.І. Гладких і Н.Л. Корнієць. Ця площа проілюструвала вже відому структуру поселення з чотирма окремими житлово-господарськими комплексами та центральною зоною поселення, що була майже порожньою [Soffer & all., 1997]. База даних Межиріча поповнилася дослідженнями стратиграфії, палінології, детальними спостереженнями щодо поступового заповнення ям, дворазового використання внутрішньої площі четвертого житла, що підтверджувало попередні висновки про тимчасове перебування мисливців у Межирічі. Використання секторального методу розчистки ям також дозволило частково з'ясувати їх функціонування на поселенні. Дослідження інтер'єру житла, з використанням методу його розрізу по центру траншеєю, привело авторів до висновку про його використання виключно в зимовий період [Soffer & all., 1997, р.60-61]. Незважаючи на деякі непідтверджені робочі пропозиції щодо заглибленого входу в четверте житло, а також різні точки зору щодо характеру заповнення ям, завдяки даним дослідженням отримані нові результати [Soffer & all., 1997; Корнієць, Сунцов, 1998].

Мізин. Значна інформація, щодо варіативності та складності планіграфії поселень із конструкціями з кісток мамонта Наддніпрянщини висвітлюється за даними багаторічних розкопок Мізина, які були завершені І.Г. Шовкоплясом з 1954 по 1961 рр. Перша загальна реконструкція планіграфії Мізина як поселення з п'ятьма господарсько-побутовими комплексами з кісток мамонта, запропонована І.Г. Шовкоплясом після завершення розкопок, швидко увійшла в науковий обіг. Ця реконструкція об'єднала дані автора розкопок першого житла та оточуючих його

інших об'єктів у 1954-1956 рр. з даними давніх розкопок Мізина 1908-1932 рр., що мають ряд протиріч. Однак за планом-реконструкцією автора, саме тут визначено чотири житла [Шовкопляс, 1965, с.32-95]. Та ж сама частина поселення за іншим планом-реконструкцією представлена одним житлом, а все поселення представлене тільки двома житлами з кісток мамонта [Сергін, 1987].

Ці дві опозиційні реконструкції: 1 варіант – план поселення з п'ятьма житлового-господарчими комплексами; 2 варіант – план поселення з двома житлового-господарчими комплексами, на жаль, яскраво висвітлюють тільки документальний рівень архівної бази даних розкопок Мізина 10-30 рр. та ілюструють неможливість однозначного визначення планіграфії поселення. Саме такий висновок напрошується після огляду архівних матеріалів Мізина. Дані про давні розкопки початку ХХ століття свідчать, що в цей період розкопано значну площу центральної частини поселення, на якій були виявлені рештки складних конструкцій з кісток мамонта. Форма, розміри, архітектурні прийоми цих конструкцій не можуть бути однозначно з'ясовані і, тим більше, інтерпретовані, як і планіграфічна структура з житлами з кісток мамонта. А між тим, варіант плану-реконструкції поселення Мізин, з п'ятьма господарчо-побутовими комплексами з кісток мамонта, використано як основу для соціальних реконструкцій пізньопалеолітичної общини [Бібіков, 1969, с. 5-22; Шовкопляс, 1965].

За даними розкопок, пізньопалеолітичне поселення Мізин розташоване на лівому схилі широкої балки, що виходила в долину Десни. З півночі та з заходу площадка була обмежена і захищена високим крутим схилом. Найбільш високі північно-західні ділянки поселення мали природне поступове пониження у двох напрямках: на південь, де площадка виходила до гирла балки, та на південний схід, де вона поступово переходила до заплави балки. Із врахуванням природної форми площадки балочної тераси, поселення площею 1200 кв. м простягалася по основному схилу – з північного заходу на південний схід – на 70 м, досягаючи місцями ширини 25 м [Шовкопляс, 1965, с.32-35, 94]. Значна площа його центральної частини розкопувалася, з перервами, з 1908 по 1932 рр. і не може бути однозначно визначена, за браком археологічних даних.

Інші частини поселення розкопувалися І.Г.Шовкоплясом з 1954 по 1961 рр. Перший розкоп охоплював північно-західну частину, другий – південно-східну. У південно-східній частині, що знаходилась на нижніх ділянках площадки балочної тераси, житлових споруд із кісток мамонта не було. А в північно-західній частині, що знаходилась на вищих, більш захищених ділянках, були відкриті рештки одного житла з кісток мамонта [Шовкопляс, 1965, с.35-62]. Рештки цього житлового комплексу Мізина на верхній, північно-західній частині площадки ілюструють складність планіграфії та її спільні й

індивідуальні риси, порівняно з іншими пам'ятками (рис.3).

Як і на інших пам'ятках, велике стаціонарне округлої форми житло з кісток мамонта діаметром 6 м мало центральну позицію. Своєрідність планіграфії простежується у розміщенні великих ям по дузі з однієї сторони від житла, на відміну від Гінців, Добраничівки та Межиріча, де ями оточували житло. Однак, слід уточнити, що з південної сторони житла край розкопу 1914 р. зафіксований на відстані двох метрів, і остаточна планіграфія та кількість ям залишаються нез'ясованими. Особливою рисою Мізіна є використання кісток мамонта не тільки для будівництва житла, але й для інших конструкцій, про що свідчить характер розташування груп кісток на поверхні площадки.

На відстані одного метра на північний схід від житла зафіксовано довгий ряд частково заглиблених у землю кісток мамонта, що використовувались як заслон від вітру, можливо вкритий шкурами. Захисні функції заслону пояснюють розташування поблизу нього вогнища, розміщеного на поверхні замуленої ями [Шовкопляс, 1965, с.54-59]. За архівними даними по Мізину НА ІА НАНУ вдалось з'ясувати, що в розкопі 1912 р., що прилягає з південно-східної сторони до розкопу 1954-1956 рр. залягали рештки якоїсь іншої видовженої конструкції з черепів і кісток мамонта – західно-східної орієнтації, довжиною до 8 м [Чикаленко, 1912]. Достатньо докладний опис щільного залягання цих кісток, наданий Л.С.Чикаленком у звіті Ф.К. Вовку, дозволяє вбачати у їх розміщенні саме видовжену конструкцію, схожу на конструкцію з кісток мамонта 1955-1956 рр. Інтерпретація решток цієї конструкції як житла з кісток мамонта округлої форми ніяк не підтверджується ні кресленнями, ні фотографіями, саме тому, що такої форми не було.

Таким чином, за даними стратиграфії Мізіна з'ясовується послідовність функціонування частини поселення з житлом із кісток мамонта №1 на північно-західній частині балкової площадки. Один з етапів існування був пов'язаний з викопуванням ям та початком їх функціонування, далі відбулося будівництво житла. Ями поступово заповнювались остеологічним матеріалом, в тому числі й уже використаними кістками та бивнями. Завдяки геокліматичним процесам поверхня поселення і, перш за все, ями поступово перекривались ґрунтом, про що свідчать стерильні горизонтальні прошарки піску і супіску як в основному стратиграфічному розрізі, так і в стінках ям. Це чітко простежується й за опублікованими архівними фотоматеріалами [наприклад, Шовкопляс, 1965, с.37, рис.17; с.90. рис.48].

Після остаточного природного захоронення ям на їхній поверхні у центральній частині, де зберігались заглиблення, були влаштовані невеликі надвірні вогнища. Одне з них із залишками насиченого культурного шару було захищене видовженою

конструкцією з кісток мамонта. Друга подібна видовжена конструкція була споруджена з південного сходу від житла №1. Таким чином, на даній площі поселення простежується поступова модифікація її складної планіграфії протягом певних етапів існування поселення, вірогідно з перервами його сезонного використання [Яковлева, 2000, с.76-77].

Далі на південний схід по схилу балки суміжна частина пам'ятки, розкопана в 20-30-і рр., ілюструє продовження поселення. Однак рештки складних конструкцій з кісток мамонта, що супроводжуються насиченим культурним шаром, на жаль, за станом польової документації не підлягають однозначній реконструкції їх загальної планіграфії.

На іншій, розкопаній у 60-х роках південно-східній частині поселення, яка знаходилася на нижніх ділянках площадки балкової тераси, простежується зона, що мала інше призначення, пов'язане з переробкою мисливської здобичі. Залишки невеликих вогнищ, характер крем'яних знарядь та остеологічні рештки тварин, серед яких зафіксовані в анатомічному порядку частини скелетів вовків і песців, свідчить, що на певних ділянках цієї зони обробляли туші хутряних звірів [Шовкопляс, 1965, с.76-80].

Таким чином у Мізіні виразно простежується складна планіграфія з організацією основних житлово-господарських зон (на підвищених ділянках площадки балкової тераси) та допоміжних зон, пов'язаних із переробкою мисливської здобичі (на понижених її частинах, що виходять на дно балки, геоморфологічно пов'язаної із широкою заплавою річки).

У **Гінцях**, за даними розкопок останнього десятиріччя, простежена складність і особливості планіграфії поселення з конструкціями з кісток мамонта, а також активне використання прилеглих до нього зон; висвітлені питання різносезонності та багаторазовості перебування в даній місцевості мисливців близько 14 500 В.Р. С 14 AMS.

Розкопки Л.А. Яковлевої та Ф. Джінджана в Гінцях розпочалися в 1993 р. і тривають по сьогоднішній день. У різні роки в них приймали участь французькі спеціалісти з археології, палеозоології, географії, геології В. Дюжарден, Е. Дескро, С. Тімюла, Е. Вінерон, С. Конік. Визначення палінології здійснені Л. Марамбат. Трасологічні дослідження проводяться Г.В. Сапожниковою. З короткими консультативними візитами пам'ятку відвідували палінолог Н.П. Герасименко, геологи Ю.Н. Грибченко і Е.І. Куренкова.

Особливість Гінців полягає у використанні мисливцями не тільки території стоянкового мису, а й значних прилеглих територій. Пам'ятка розташована на північному мисі низької тераси правого берега р.Удай, у так званому Проваллі між селами Гінці й Духове. З півдня її площа замикається високим вододільним схилом. З інших сторін вона обмежена неглибокими ярами та широкою улоговиною річки. Розкопками встановлена значна відмінність сучасного рельєфу від того, який був під час використання території пам'ятки:

Розкопки загальною площею 230 кв. м. проведено в зонах V, VIa, VIb, VIc – на північному, північно-східному, східному, північно-західному схилах стоянкового мису та в улоговині і неглибокому й широкому яру на сході. Кореляція сучасних розкопок із попередніми дозволила з'ясувати наявність двох основних культурних горизонтів на широкій площі пам'ятки, що ілюстрували багаторазове й різносезонне її використання як базового поселення поліфункціонального призначення [Яковлева, 2000, 2001; Яковлева, Джинджан, 2001; Iakovleva, 2001a, 2001b; Iakovleva, Djindjian, 2001a, 2001b, 2002] .

За даними мікростратиграфії та стратиграфії, на верхніх, раніше не копаних ділянках мису, простежено два основних горизонти, насичених культурними рештками. Вони залягали один під одним на глибині 1,8-3,0 м від сучасної поверхні. Товщина тонких прошарків лесоподібного суглинку й піску між ними має 25-15 см. По мірі поступового падіння схилів мису, їх товщина поступово зростає й набуває в підніжжі мису, на нижніх ділянках улоговини та в ярах, різниці в 60-90 см. А за даними розкопок 2003 р., уперше проведених на південному мисі, має розбіжність 1,12 см. Послідовність розкопів дозволила вперше простежити особливості давнього рельєфу, що саме і пояснює значні розбіжності глибини на верхніх і нижніх ділянках, і висвітлює одночасність їх використання давнім населенням Гінців на широкій площі пам'ятки.

Ця стратиграфія свідчить, по-перше, про геокліматичні процеси інтенсивного і досить швидкого заповнення дна улоговини та оточуючих північний стоянковий мис неглибоких і широких ярів, в ході схлизових процесів ґрунтом із більш високих геоморфологічних рівнів, що були пов'язані з кліматичними особливостями прильодовикової тундростепової зони, з періодичними сезонними відтаюваннями ґрунту в умовах існування мерзлоти і пиловими бурями із льодовика. В результаті цих процесів відбулася достатньо швидка модифікація природного рельєфу на території пам'ятки в період її багаторазового й різносезонного використання групами мисливців.

В цілому з'ясовано, що вибір місця розташування поселення Гінці був пов'язаний з наявністю в цій місцевості значної кількості остеологічних решток *Mammuthus primigenius Blumenbach*. Кістки та бивні цієї тварини широко використовувалися для будівництва житлових комплексів, їх опалювання (вогнища в житлі, надвірні вогнища), а також як сировина для утилітарних виробів із бивня й кістки. Вирішальним фактором вибору місця розташування самого поселення була позиція підвищеної площадки північного мису, що мав природне поступове пониження на північ, північний схід та північний захід – до широкої улоговини та неглибоких і широких ярів, що виходили в долину річки. Ця стратегічна позиція мису, по-перше, була найбільш оптимальною для розміщення жител і оточуючих їх ям-колекторів та

інших конструкцій з кісток мамонта. По-друге, вона відкривала широкий огляд долини річки, де зосереджувались пасовиська. За даними гінцівської фауни можна вважати, що пасовиська в долині періодично і інтенсивно використовувались мамонтами, північними оленями, бізонами, які становили основний об'єкт полювання. Присутність у фауні хижаків: ведмідь, вовк, песець, россомаха ставили питання контролю території поселення від цих тварин, на яких також полювали для отримання шкір і остеологічного матеріалу для різноманітних виробів. Геоморфологічна ситуація Гінців ілюструвала також захищеність стоянкового мису з півдня високим вододільним схилом і водночас наявність достатньо зручного переходу від улоговини до плато. Низка цих природних факторів і обумовила багаторазове використання даної місцевості мисливцями [Яковлева, 2000, 2001; Iakovleva, 2001; Iakovleva, Djindjian, 2001a, 2001b].

Початковий етап опанування площадкою, обраною для влаштування Гінцівського поселення, проходив у теплий сезон року. У цей період в улоговині та ярах відбувався збір кісток і бивнів мамонта, необхідних для будівництва жител та інших споруд і взагалі влаштування поселення. У теплий період року на підвищеній площадці північного мису перш за все викопувались ями. За даними наших розкопок північно-західних і східних ділянок першого житлово-господарського комплексу з'ясовано, що на дні двох ям знайдені остеологічні рештки байбаків (*Marmota bobak*, визначення Е. Дескро) – тварин, які могли бути впольовані тільки в теплий період року, оскільки протягом тривалих холодних періодів вони перебувають у сплячці, в глибоких норах. Ці дані добре корелюються з палеозоологічними даними, отриманими в Юдіново, щодо полювання на байбаків у літній період [Саблин, 2002, с.107].

У Гінцях також під час наших розкопок на означених ділянках першого житлово-побутового комплексу, на дні двох ям (№ 10 і 12) були знайдені остеологічні рештки північних оленів, які залягали в анатомічному положенні. Ці знахідки співпадають із даними з розкопок В.Я. Сергіна, де у двох інших ямах (№ 4 і 5) цього житлово-господарського комплексу були також знайдені анатомічні групи скелетів північних оленів *Rangifer tarandus guettardi*. Дослідження фрагментів черепів північних оленів із цих ям, дозволили визначити весняно-літній період полювання на цих тварин. Цей висновок базувався на детальному аналізі фрагментів черепів дорослих оленів із скинутими рогами, які бувають безрогими тільки короткий період: кінець травня – червень, а ялові самиці є безрогими тільки у березні – квітні [Белан, 1982, с.20-26]. Присутність остеологічних решток північних оленів на поселенні фіксується й за даними розкопок В.М. Щербаківського й І.Ф. Левицького [Пидопличко, 1936, 1969, с.60]. Розкопки, що ми провели далі на схід і на північний схід від першого житлово-господарського комплексу у підніжжі

стоянкового мису, де на древній поверхні були виявлені анатомічні групи скелетів північних оленів і крем'яні знаряддя, виразно свідчать про полювання на північних оленів та утилізацію цієї мисливської здобичі.

Отримані дані ілюструють активне перебування людей в Гінцях у теплий період року, під час якого проходило поступове облаштування поселення, що супроводжувалось полюваннями в даній місцевості. Значний термін функціонування поселення Гінці був пов'язаний з перебування людей на ньому в житлах із кісток мамонта протягом тривалих холодних періодів року. За даними мікстратиграфії з'ясована періодична відсутність людей на поселенні. Періоди відсутності людей у цій місцевості були пов'язані з періодичними полюваннями та експедиціями з метою поповнення сировини (кремінь, бурштин, гірський криштал та ін.). Повернення на поселення вимагало викопування нових ям, оновлення вже існуючих, ремонтування жител та інших конструкцій, спорудження нових.

Планіграфічна структура Гінцівського поселення перш за все висвітлюється за даними розкопок першого житлово-господарського комплексу, багаторічні розкопки якого ми завершили, завдяки сучасним розкопкам його північних, північно-західних, північно-східних та західних ділянок (рис.5). Підсумовуючи дані попередніх (1914-1915, 1935, 1977-1979 рр.) і сучасних (1993-1998 рр.) розкопок, ми вперше можемо висвітлити складність і своєрідність першого житлово-господарського комплексу в Гінцях. Його планіграфія ілюструє структуру поселення з житлами аносовсько-мізинського типу. У центрі даної площі розміщене велике округле наземне житло діаметром 5,5 м, з внутрішнім, заглибленим у підлогу в центрі вогнищем. Житло сконструйоване з використанням 28 черепів, вкопаних і поставлених по колу, а також вертикально вкопаних лопаток і тазових кісток (Щербаківський, 1919 та архівні дані; Левицький, 1947, с.231-232; Сергін, 1981), які скріплювались в групи, завдяки штучним отворам (Сергін, 1981, с.46-49, рис.1).

У конструкції житла значну роль виконували бивні (приблизно 30 екз.), як важливий елемент його сферичної форми (Левицький, 1947, с.231). На жаль, часткова розбірка житла 1914-1915 рр., так само як і деяких ям, що оточували житло, не дає можливості їх повної реконструкції. Це велике житло було оточене по колу 9-ма ямами, різної форми й розміру (№ 4-11). За збереженою нами першою нумерацією І.Ф. Левицького, ями № 1-3 відносяться до іншого комплексу, тому нумерація ям першого житлово-побутового комплексу починається з № 4 (єдина нумерація, яка використовувалася і В.Я. Сергіним – у попередніх публікаціях та звітах, і нами). П'ять ям (№ 4-8) досліджувались В.М. Щербаківським, І.Ф. Левицьким і В.Я. Сергіним. В.Я. Сергін розкопав також яму № 9 і розпочав дослідження ями № 10, яке завершили ми [Левицький, 1947, с.224-229; Сергін, 1983, с.23-30; Яковлева, Джинджан, 1995].

Нами були розкопані ями №11 і 12. Таким чином, уперше в структурі житлово-побутового комплексу

Гінців було зафіксовано дев'ять ям, які оточували по колу велике наземне житло та ілюстрували різний характер їх заповнення остеологічними й крем'яними артефактами, їх різнофункціональне призначення. Ця кількість ям значно перевищує кількість ям, відомих на поселеннях аносовсько-мізинського типу в Мізині, Добраницівіці, Межирічі, Юдіново, Аносовці 2. На жаль, за браком мікстратиграфічних досліджень давніх розкопок, вичерпна картина їх одночасного функціонування на поселенні не може бути однозначно вирішена.

За даними сучасних розкопок вдалося з'ясувати одночасність функціонування північно-західної й західної частин першого житлово-побутового комплексу. Локальним центром цієї ділянки площею 36 кв. м. була невелика, овальна, діаметром 3 м, оригінальна, трохи заглиблена в землю споруда з бивнів і кісток мамонта, вперше зафіксована на Наддніпрянських поселеннях [Iakovleva, 2001]. Також уперше було зафіксовано розміщення поруч із цією конструкцією ями № 12. На відстані 2 м на північний схід була вперше знайдена мала яма №11. Зафіксовані також скупчення попелу, численні фрагменти перепалених кісток і крем'яних артефактів, залишки вогнища, із жовтою вохрою в центрі, що ілюструє її термічну обробку. Особливістю цієї ділянки була також локальна концентрація крем'яних артефактів (знарядь та продуктів дебітажу), а також значна присутність жовтої й червоної вохри. За даними археологічного контексту їх розміщення в культурному шарі на цій ділянці, типолого-морфологічними та трасологічними дослідженнями, вперше виявлене різнофункціональне призначення відповідних локальних зон [Djindjian, Saporjikova, Iakovleva, 2003].

Завершення в цілому досліджень першого житлово-побутового комплексу в Гінцях дозволили також виявити, що характерною рисою планіграфічного розміщення археологічних об'єктів є те, що маси попелу потужністю до 10-12 см знаходились за лінією ям на північному заході, заході й сході. Вони включали кісткове вугілля, фрагменти кісток, крем'яні артефакти. У цілому ці потужні смітникові зони були результатом інтенсивного використання й періодичного вичищення центрального вогнища в житлі, а також результатом утримання надвірних вогнищ і наслідком робіт із кременем, кісткою, бивнем, рогом. Розкопки, проведені в 2001-2003 рр., виявили продовження території поселення далі на північ.

Інша, південна частина стоянкового мису Гінців, найбільше постраждала від розкопок кінця XIX – початку XX століть. За даними цих розкопок, що носять обмежений і неточний характер, будь-яка планіграфічна реконструкція цієї частини поселення, на нашу думку, не може бути однозначно доведена. Спроби таких реконструкцій носять гіпотетичний характер і не підлягають перевірці. Хоча певні міркування щодо існування другого житлово-побутового комплексу Гінців періодично піднімаються в літературі і мають свої вади [Щербаківський, 1919; Городцов, 1926;

Левицький, 1947; Пидопличко, 1969; Яковлева, Джинджан, 2001].

Подальша планіграфія поселення Гінці, пов'язана з нижнім горизонтом, виявлена нами далі на схід і північний схід. Тут, безпосередньо за смітниковими зонами у підніжжі стоянкового мису, простежуються остеологічні рештки північних оленів у супроводі крем'яних виробів, а ще далі на схід, за траншеєю І.Ф.Левицького (із горизонтом І, насиченим кістками мамонта), у не глибокому й широкому давньому яру і в улоговині – зафіксовані остеологічні рештки бізона, оленів і домінуючі кістки мамонтів, а також потужні скупчення попелу, що були рештками відкритих вогнищ, і нечисленні крем'яні знаряддя. Наявність цих зон, пов'язаних з обробкою туш тварин, сортуванням остеологічного матеріалу значно розширює загальну уявлення про планіграфію мисливських поселень Середньої Наддніпрянщини, обмежених стоянковим мисом. Встановлено також, що житлові комплекси, розташовані на підвищених частинах мису, були безпосередньо пов'язані із зонами діяльності на його північно-східних і східних схилах, в улоговині річки та ярах.

Таким чином, за даними сучасних розкопок та їх кореляцією з даними попередніх розкопок, у Гінцях вимальовується картина функціонування поселення зі складною планіграфічною структурою на північному стоянковому мисі, яке на перших етапах свого існування було пов'язане з інтенсивним використанням нижніх ділянок улоговини і ярів, що оточували мис. Мультифункціональна діяльність цієї різнорельєфної території була пов'язана з добуванням і сортуванням остеологічного матеріалу та облаштуванням поселення конструкціями з кісток мамонта, а також – з утилізацією мисливської здобичі. Геокліматичні процеси швидкого заповнення дна улоговини та оточуючих стоянковий мис неглибоких ярів ґрунтом із більш високих геоморфологічних рівнів спричинили досить швидку модифікацію природного рельєфу на території пам'ятки в період її багаторазового й різносезонного використання групами мисливців. На заключних етапах використання даної місцевості, схили північного стоянкового мису мали значно менший ухил і плавно переходили в долину, а оточуючі його яри були заповнені ґрунтом. З урахуванням змін у рельєфі, мисливці продовжували використовувати дану територію зі змінами планіграфічної структури верхнього горизонту, яка найбільш чітко проявляється на північно-східних, східних і південно-східних ділянках.

Використання пізньопалеолітичними мисливцями даної місцевості в Гінцях з'ясовано завдяки отриманню серії дат за зразками із сучасних розкопок. Ця серія має 12 нових дат із лабораторії Оксфорда, що коливається в межах 14 500 BP по C-14 AMS (Iakovleva, 1996, 1998, 2001; Iakovleva, Djindjian, 2001a, 2002; Djindjian, Kozlowski, Otte, 1999, p.419-420). У Гінцях комплектація серії датування по C-14 AMS ведеться

систематично. Відбір зразків проводиться кожного польового сезону, що дає можливість безпосередньо датувати різні археологічні об'єкти на всіх розкопаних площах, включаючи конструкції з кісток мамонта, внутрішнє заповнення ям, відкриті площадки на підвищеній частині мису, як і остеологічні скупчення, що рясно вкривають схили пагорба улоговини та дно неглибоких ярів.

Отримана серія дат Гінців, за даними сучасних розкопок, для обох культурних горизонтів концентрується довкола 14 500 BP C-14 AMS (більше уточнення неможливе з-за специфіки даного методу досліджень). Її кореляція із серіями дат з інших пам'яток, дозволяє наочно проілюструвати, що на території Верхньої й Середньої Наддніпрянщини поселення з житлами й іншими конструкціями з кісток мамонта існували в достатньо стислий проміжок часу – в межах 15 000-14 000 B.P [Iakovleva, 1998, 2000; Iakovleva, Djindjian, 2001a, 2002].

Висновки

1. За 130 років польових досліджень на поселеннях із житлами й іншими конструкціями з кісток і бивнів мамонта Наддніпрянщини відбулося значне накопичення інформації різнорівневого й різнопрофільного характеру, яка є фундаментальною основою для створення сучасної бази даних, за відповідними критеріями й визначеною процедурою дослідження. На цьому шляху є ряд ускладнень. Перш за все вони стосуються даних із розкопок кінця XIX – початку XX століть, використання яких має ряд обмежень, що пов'язане з науковим рівнем цих даних, які висвітлюють початкові етапи становлення палеолітознавства. Аналіз публікацій та архівних документів із старих розкопок розкриває значний вплив на індивідуальне бачення пам'ятки її дослідником (дослідниками) інтерпретаційних напрямів тих часів, пов'язаних із використанням певних польових методик і методів обробки матеріалу, які не дозволяють провести однозначну комплектацію сучасної бази даних. До певної міри це стосується й деяких розкопок першої половини XX століття. Це явище розкриває загальні тогочасні наукові тенденції й ілюструє тісний взаємозв'язок палеолітознавства з етапами становлення і шляхами розвитку археологічної науки у відповідному історичному контексті. У цілому комплектація бази даних, спираючись на матеріали розкопок другої половини XX століття, із залученням матеріалів попередніх етапів, суттєво збагачується й кристалізується завдяки новим результатам польових досліджень та їх інтерпретацій у контексті сучасних тенденцій.

2. Визначення хронологічного періоду існування поселень із житлами й іншими конструкціями з кісток мамонта Наддніпрянщини базується, головним чином, на серіях дат C-14 AMS. На даному етапі досліджень створена достатньо ґрунтовна база даних. Найбільші серії дат мають Гінці, Юдіново, Єлисеєвичі І, Межіріч. Скромніше число дат належить Тимоновці І і 2, Мізину, Добранічівці, Києво-Кирилівській, Супонево та ін.

Оскільки серії дат певних пам'яток, особливо зроблених за старим, „класичним” методом С-14, мають значні розбіжності, то існує дві інтерпретаційні тенденції визначення хронології цих пам'яток: 1) широкий хронологічний діапазон часу, від 21,600 BP (одна з дат Мізіна) до 12,700 BP (дата Добранічівки); 2) більш стислий діапазон, 15 000 BP - 13 000 B.P. [Абрамова, 1995, с.9-10; 1997, с.134-137; Djindjian, Kozłowski, Otte, 1999, p.246-249; Грибченко та ін., 2002, с.93].

Остання серія з 12-и дат, отримана в Гінцях за даними сучасних розкопок із двох культурних горизонтів, з різних ділянок пам'ятки і з різних археологічних об'єктів наочно проілюструвала функціонування пам'ятки близько 14 500 BP. [Iakovleva, 1996, p.23-31; 1999a, p.123-131; 2001, p.35-43; Iakovleva, Djindjian, 2000, 2001, p.85-94; 2002, p.137-143]. Кореляція цієї серії із серіями дат інших поселень, із залученням даних геології щодо дат Мізіна [Величко і др., 1997, с.170], планіграфічної структури поселень і витворів мистецтва Верхньої та Середньої Наддніпрянщини [Iakovleva, 1999b, p.117-120] дозволяє визначити існування даних поселень Наддніпрянщини в межах 15 000 BP - 14 000 BP.

3. Результати більш ніж столітніх досліджень визначають існування даних поселень на обмеженій географічній території близько 400 км, витягнутій з півночі на південь у басейні Дніпра і його великих та малих приток – Десни, Судості, Супою, Сули, Удаю, Росі. Певна варіативність їх геологічно-ландшафтною ситуації ілюструє низку життєво важливих факторів функціонування й захищеності поселення в оточуючому палеоекологічному середовищі пізньої пори верхнього палеоліту.

Одним із визначальних критеріїв вибору місця розташування більшості поселень, була їх позиція на площадці надзаплавної річкової тераси середніх та низьких рівнів, що прилягала до високого вододільного схилу, оточеного балками і ярами. У такій природно-ландшафтній ситуації вибір місця поселення пов'язувався з геоморфологією балок, що виходили в долину річки. Захищеність площадки поселення високим вододільним схилом від вітрів та можливість огляду долини річки, де зосереджувалися тварини, створювали виключно сприятливі умови для проживання людей і їх мисливської діяльності, а також (при необхідності) – оборони від хижаків. Важливим критерієм вибору місця для даного типу поселень була наявність у цій місцевості природних колекторів остеологічних решток мамонтів (як основного будівельного й утилітарного матеріалу), зосереджених у заплавах, балках та ярах, які виходили у долину річки. Ці провідні фактори вибору місця даного типу поселень Наддніпрянщини диктували пошуки розв'язання питань забезпеченості крем'яною сировиною, так само як і бурштином, вохрою, мушлями, необхідність у яких визначалась низкою утилітарних та естетико-символічних потреб мисливського населення. Віддаленість деяких поселень від джерел сировини

ілюструє ієрархію головних і підлегло-другорядних факторів щодо місця функціонування основних базових поселень, сезонних міграцій та періодичних експедицій населення Верхньої й Середньої Наддніпрянщини, обмежених у просторі й часі.

4. Створення складної планіграфії базових поселень із житлами й іншими конструкціями з кісток мамонта Наддніпрянщини ілюструє одне з оптимальних рішень виживання людини в умовах холодного клімату прильодовикової європейської зони на відкритих рівнинних ландшафтах, де відсутні природні сховища. Планіграфія поселень диктувалась розмірами й конфігурацією площадки балкової тераси, так званим стоянковим мисом, завдяки чому, поряд із загальними рисами, вони мали свої особливості розташування й устрій житлових, господарчих, смітників та інших зон. Однак з'ясування повної планіграфії поселень, реконструкції житлових та інших споруд, окремих зон не може бути повним через недосконалість давніх розкопок на ряді пам'яток. Ускладнення також простежуються в значних змінах культурного шару, пов'язаних із мерзлотними деформаціями на певних пам'ятках Верхньої Наддніпрянщини. Втім Єлісєєвичі 1, Тимоновка 1 і 2 ілюструють складну планіграфію поселення, з рештками наземних та заглиблених споруд із кісток мамонта, реконструкція яких не може бути повною. Планіграфія поселень із рештками наземних жител анососько-мізинського типу в Гінцях, Мізині, Юдіново, Добранічівці, Межирічі демонструє, поряд із загальними, їх своєрідні риси. Це проявляється в планіграфічній структурі кожного житлово-господарського комплексу, який, окрім житла що займало центральну позицію, мав супроводжуючі об'єкти у вигляді інших конструкцій, ям, вогнищ, смітникових зон та ін. Добранічівка й Межиріч розкривають існування своєрідного плану поселень, за яким кожне з чотирьох великих наземних жител, схожих за формою й розмірами, оточених по колу ямами були розташовані одне від одного на відстані 10-20 метрів. В Юдіново відстань між житлами є більш варіативною, так само як і розміри жител. Окремі ями, або їх відсутність біля жител, також ілюструють особливість планіграфії Юдіново. Мізин розкриває дещо іншу планіграфічну структуру, де житло з однієї із сторін оточене видовженою дугоподібною конструкцією з кісток мамонта, за якою розташовані ями. Друга подібна конструкція простежується на такій самій відстані, як і перша, з іншого боку житла.

Гінці репрезентують інший варіант планіграфії першого житлово-господарського комплексу. Окрім великого житла, оточеного по колу значним числом ям, уперше в Середній Наддніпрянщині виявлено невелику заглиблену овальну конструкцію з бивнів і кісток мамонта, біля якої знаходилась яма, перекрита бивнями мамонта. Оточуючі їх інші об'єкти та склад супутніх крем'яних і кістяних виробів ілюструють різнофункціональність цієї частини поселення. Існування інших, ніж округлі житла і ями, конструкцій

з кісток мамонта в Гінцях також простежено за матеріалами давніх і сучасних розкопок, що тривають.

Виявлення, окрім жител і ям, інших конструкцій з кісток мамонта в Гінцях, Мізині, Тимоновці 1, Єлісєєвичих 1 ілюструє розвиненість оригінальної архітектури з кісток мамонта й складність та варіативність планіграфії поселень Наддніпрянщини.

Площа поселення Гінців, Мізина, Юдіново не обмежувалась житлово-господарськими комплексами, вона мала своє продовження на нижніх ділянках тераси. Ці зони, де зафіксовані остеологічні рештки тварин, вогнища, крем'яні, кістяні та інші артефакти, були пов'язані з утилізацією туш тварин та сортуванням остеологічного матеріалу і функціонували одночасно з житловими комплексами як важливі складові компоненти мисливського поселення.

5. Термін функціонування поселень є дискусійним питанням. За однією гіпотезою, поселення функціонували без перерви упродовж ряду років [Пидопличко, 1969, 1976; Шовкопляс, 1965], за іншою їх термін обмежувався холодною порою року [Верещагин, Кузьмина 1977; Soffer, 1985, Soffer & all 1997]. Усебічне використання даних палеозоології [Белан, 1982; Саблін, 2002], етнографічних паралелей [Бінфорд, 1993], мікростратиграфії [Гладких, Корнієць, 1979; Iakovleva, Djindjian 2001a] і когнітивний аналіз бази даних [Яковлева, 2000, 2001] дозволяють запропонувати більш гнучку модель їх періодичного функціонування – протягом як холодних, так і теплих сезонів, із термінами відсутності людей на поселеннях, пов'язаних з активним різносезонним використанням мисливської території, полюваннями й необхідністю поповнення запасів сировини для створення різнофункціональних предметів утилітарного та естетико-символічного призначення.

6. Дослідження остеологічних решток із базових поселень Наддніпрянщини досить повно окреслили склад фауни [Бибикова, Белан, 1977] перигляціального тундро-степу пізньої пори верхнього палеоліту [Величко и др., 1977, 1997]. Серед тварин цієї холодолюбної фауни чітко виділяються такі, що були об'єктом полювання і мали, з різних причин, життєво важливе значення для адаптації людини до суворих кліматичних умов прильодовикової зони відкритих рівнинних ландшафтів. Завдяки низці природних факторів на даній території набув свого розвитку один із типів палеоекономіки з комплексним мисливством і збиральництвом. Мамонт та деякі види стадних копитних були пріоритетними видами м'ясного промислу. Використання шкір північних оленів, коней, бізонів та ін. для покриття жител і інших споруд, імовірно було також одним із мотивів полювання. Північний олень, песець, вовк, заєць визначаються також як об'єкти хутряного промислу, із подальшим використанням їх остеологічних решток. М'ясо тварин як основа харчового раціону, шкіри тварин для покриття каркасу жител, так само як і для пошиття шкіряного теплого одягу в умовах холодного клімату з тривалим зимовим періодом, окреслювали першорядні

фактори даної мисливської економіки. Полювання на відповідні види тварин та зосередження на даній території природних колекторів остеологічного матеріалу, його добування, сортування і поліфункціональне використання для будівництва житлового комплексу та його опалення, виготовлення знарядь, зброї, витворів мистецтва – окреслюють стабільні життєво важливі компоненти, використовувані людиною завдяки фауністичному світові. Різноманітне використання відповідних остеологічних решток тварин – для будівництва жител та інших споруд (кістки мамонта, інших тварин у незначній кількості), для знарядь (бивень мамонта, ріг північного оленя, кістки мамонта, копитних, хижаків, іноді гризунів), для зброї (переважно бивень), для витворів мистецтва (бивень), для прикрас (бивень, зуби хижаків, іноді копитних) – було однією з провідних рис створення предметного середовища на базовому поселенні.

7. За даними більш ніж столітніх польових досліджень можна визначити, що характерними рисами розвитку матеріальної й духовної культури населення даного регіону були: поширення базових поліфункціональних поселень із складною планіграфічною структурою розташування жител та інших наземних і заглиблених у землю споруд із кісток мамонта; складність житлової архітектури; різноманітність знарядь із бивня, рогу, кістки; типологічно стабільні набори крем'яних знарядь, виготовлених переважно з пластин і мікропластин; розвинений геометричний орнамент; дрібна фігуративна пластика схематичного характеру; прикраси із бурштину, бивня, мушель, зубів тварин.

Загальний характер поселень, пов'язаний з активною мисливською діяльністю у різні сезони, переробкою здобичі, пошиттям одягу, створенням предметів утилітарного і естетико-символічного призначення та введенням їх в обіг, висвітлює поліфункціональність даних поселень та широкий спектр різнохарактерної діяльності мисливського суспільства.

8. Створення предметів естетико-символічного середовища було важливим напрямом діяльності на базових поселеннях. За допомогою відповідних типів речей та їх декорування визначались доміанти естетичних смаків та символіка, пов'язана з комунікативними та соціально-інформативними функціями мистецтва. Загальні риси художньої діяльності на ряді поселень простежуються в широкому використанні дрібних прикрас із визначених матеріалів для декорування одягу та тіла, оздобленні складним геометричним орнаментом певних типів утилітарних і не-утилітарних речей, існуванні дрібної фігуративної пластики певної стилізації, а також розвиненості архітектури з кісток мамонта і поєднанні її утилітарних та естетико-символічних функцій [Абрамова, 1962; Grigorieva, 1999; Iakovleva, 1999b; Яковлева, 1989, 1991, 1999a, 2000, 2001].

Особливість архітектурних традицій Мізіна й Межиріча проявляється у використанні геометричного орнаменту, намальованому фарбами на кістках мамонта в стінній конструкції житла. Настінний розпис об'єднує перше житло Мізіна і перше житло Межиріча. Часткова пофарбованість черепів мамонта в стінній обкладці жител об'єднує перше житло Мізіна і четверте житло Межиріча [Яковлева, 1999в.; Iakovleva, 2001b]. Естетико-символічні аспекти житлової архітектури проявляються також у своєрідних архітектурних композиціях із кісток мамонта у зовнішній обкладці жител Межиріча [Яковлева, 1985,

1991а, 1999б, 2001]. Взаємозв'язок архітектурних композицій житла та графічних композицій на жіночих статуетках Межиріча висвітлює своєрідність втілення теми жінки на базовому поселенні, в контексті: жінка – житло – мамонт, з кісток якого воно було побудовано.

В цілому у контексті поліфункціонального характеру пізньопалеолітичної художньо-символічної творчості, за даними поселень, визначається певна спорідненість та взаємозв'язки груп населення Верхньої й Середньої Наддніпрянщини, обмежених у просторі й часі.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР. Свод археологических источников. – Л 4-3. – М-Л., 1962. – 84 с.

Абрамова З.А. Верхнепалеолитическое поселение Юди-ново. – Вып.1. – СПб., 1995.

Абрамова З.А., Григорьева Г.В. Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. Вып.3. – СПб., 1997. – 148 с.

Абрамова З.А., Григорьева Г.В., Кристанцен М. Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. – Вып.2. – СПб., 1997. – 162 с.

Аникович М.В. Днепро-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от "восточного граветта" к "восточному эпиграветту" // Восточный граветт. – М.: Научный мир, 1998. – С.35–66.

Антонович В.Б. Памятники каменного века, найденные в Киеве в течение трех последних лет // Труды X Арх. съезда. – Т.3 – 1900. – С.83–85.

Александрова М.В. "Идеология" раскопок и приоритеты археологического исследования (у истоков советской методики раскопок палеолитических поселений) // Восточный граветт. – М.: Научный мир, 1998. – С.142–150.

Александрова М.В. Идеология раскопок в "новой методике" П.П. Ефименко // Особенности развития Верхнего палеолита восточной Европы. Костенки в контексте палеолита Евразии. – Вып.1. – СПб., 2002 – С.25–32.

Армашевський П.Я. О стоянке человека палеолитической эпохи по Кирилловской улице в Киеве // Труды XI Арх. съезда. – Т.1. – 1902. – С.141–144.

Армашевський П.Я., Антонович В.Б. Публичные лекции по геологии и истории Киева. – К., 1897. – С.21–23.

Белан Н.Г. Позднеплейстоценовый северный олень Поднепровья // Фауна и систематика. – М., 1982 – С.20–26.

Борисковский П.И. Палеолит Украины // МИА. – № 40. – М-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – 464 с.

Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья // САИ. – Вып. 1–5. – М.-Л.: Наука, 1964 – 56 с.

Бибилов С.Н. Некоторые аспекты палеоэкономического моделирования палеолита // СА. – 1969. – С.5–22.

Бибикова В.И., Белан Н.Г. Локальные варианты и группировки позднепалеолитического террио-комплекса юго-восточной Европы // Бюл. МОИП. – Вып. 3. – Отд. биол. – 84. – 1979. – С.3–14

Брюсов А.Я. Гонцовская стоянка. – СА. – V. – 1940. – С.88–92.

Булочникова Е.В. Крупные ямы Авдеево и Костенок I // Материалы международной конференции Каменный век Европейских равнин. 1997 –Сергиев Посад, 2001. – С.44–46

Величко А.А., Грехова Л.В., Грибченко Ю.Н., Куренкова Е.И. Первобытный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи. – М., 1997. – 191 с.

Величко А.А., Грехова Л.В., Губонина З.П. Среда обитания первобытного человека Тимоновских стоянок. – М., 1977. – С.82.

Верещагин Н.К. Записки палеонтолога. – Л.: Наука, 1981. – 91с.

Верещагин Н.К., Кузьмина И.Е. Остатки млекопитающих из палеолитических стоянок на Дону и Верхней Десне // Мамонтовая фауна Русской равнины и Восточной Сибири. / Труды ЗИН АН. – Т.72. – Л., 1977. – С.77–83.

Вовк Хв. Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів: Вид-во Наукового товариства ім.Шевченка у Львові, 1899а – С.1–17.

Вовк Хв. Палеолітичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві (додаток до попередньої статті // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів:

Вид-во Наукового товариства ім.Шевченка у Львові, 18996. – С.211–219.

Волковъ Ф. Палеолитическая стоянка въ с. Мезинь, Черниг. Губ. (предварительное сообщение) // Труды XIV Арх. Съезда. – Т.3 – М., 1910. – С.1–9.

Гвоздовер М.Д., Григорьев Г.П. Новое в методике раскопок открытых стоянок верхнего палеолита // Краткие сообщения ИА АН СССР. – Вып.202. – 1990. – С.21–23.

Герасимов М.М. Мальта – палеолитическая стоянка. – Иркутск, 1931.

Гладких М.И. Каменный инвентарь Добраничевской стоянки // Археологические исследования на Украине в 1967 г. – Вып.2. – К. – С.83–89.

Гладких М.И. Поздний палеолит лесостепного Приднепровья. Автореф. дис. канд. ист. наук. – К, 1973. – 24 с.

Гладких М.И. Некоторые критерии определения культурной принадлежности позднепалеолитических памятников // Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. – Л., 1977. – С.137–143.

Гладких М.И. Кремневый инвентарь Межиричского позднепалеолитического поселения // Vita Antiqua. – № 3–4. – К., 2001 – С.15–21.

Гладких М.И., Корнієць Н.Л. Нова споруда з кісток мамонта із Межирича // Вісник АН УССР. – 1979. – № 9. – С.50–54.

Гладких М.И. Древнейшая архитектура по археологическим источникам эпохи палеолита // Vita Antiqua. – Вып.1. – К., 1999. – С.29–33.

Городцов В.А. Археология. – Т.1. Каменный период. – М.: Госиздат, 1923. – 397с.

Городцов В.А. Исследование Гонцовской палеолитической стоянки в 1915 г. // Тр. отд. археологии РАНИОН. – Вып.1. – М., 1926. – С.5–40.

Грехова Л.В. Тимоновские стоянки и их место в позднем палеолите Русской равнины. Автореф. дис. канд. ист. наук. – М., 1970. – 20 с.

Грехова Л.В. Кремневый комплекс стоянки Тимоновка 2 и однотипные памятники Деснинского бассейна // История и культура восточной Европы по археологическим данным. – М.: Изд-во Сов. Россия, 1971.

Григорьева Г.В. Работы на верхнепалеолитической стоянке Юдиново в 1995 г. СПб.

Григорьева Г.В. Исследования верхнепалеолитического поселения Юдиново в 1996–1997 гг. – СПб. – С.3–49.

Григорьева Г.В. К вопросу о существовании Днепро–Донецкой историко–культурной области // Особенности развития Верхнего палеолита Восточной Европы / Костенки в контексте палеолита Евразии. – Вып.1. – СПб., 2002 – С.63–67.

Громов В.И. Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР (млекопитающие, палеолит) // Труды

Геол. ин-та АН СССР. – Вып.64. – Серия геологии. – 17. – 1948 – С.482–502.

Ефименко П.П. Каменные орудия палеолитической стоянки в с.Мезине Черниговской губ. // Ежегодник Русского антропологического общества при Санкт–Петербургском университете. – Т.IV. – 1913.

Ефименко П.П. Доисторическая археология, ее значение и перспективы в областном изучении // Краеведение. – Л., 1923. – № 2. – С.93–98.

Ефименко П.П. Костенки I. – Л., 1958.

Ефименко П.П. Первобытное общество. – Л., 1938.

Замятнин С.Н. О возникновении локальных различий в культуре палеолитического периода // Труды института этнографии АН СССР. Новая серия. – Т.XVI. – М., 1951.

Замятнин С.Н. Раскопки у с. Гагарино (верховья Дона ЦЧО) // ГАИМК. – Вып.118. / Палеолит СССР. – 1935. – С.26–77.

Каминский Ф.И. Следы древнейшей эпохи каменного века на р.Суле и ее притоках // Труды III Арх. съезда. – Т.1. – К., 1878. – С.147–152.

Корнієць Н.Л. Про причини вимирання мамонта на території України // Високі фауни України і суміжних територій. – К., 1962. – С.96–169.

Корнієць Н.Л., Гладких М.И., Величко А.А. та ін. Межирич. АПППРР. – М., 1981. – С.106–119.

Корнієць Н.Л., Сунцов В.Ю. Дослідження Межирича // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – К. – С.82–84.

Кузьмина И.Е., Саблин М.В. Песцы позднего плейстоцена верховьев Десны // Материалы по мезозойской и кайнозойской истории наземных позвоночных. – СПб., 1993. – С.93–104.

Рогачев А.Н., Аникович М.В. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР. – М.: Наука, 1984. – С.161–271.

Рудинский М.Я. Досліди в Журавці // Антропологія. – II, 1928. – К., 1929. – С.140–151.

Рудинский М.Я. Журавка. // Антропологія. – III, 1929. – К., 1930. – С.97–122.

Левицький І.Ф. Гонцівська палеолітична стоянка (за даними досліджень 1935 р.) // ПРУ. – Т.1. – К., 1947. – С.197–248.

Палеолит СССР. – М.: Наука, 1984. – 382 с.

Пидопличко И.Г. Фауна Гонцовской палеолитической стоянки // Природа. – 1936. – №2. – С.113–116.

Пидопличко И.Г. Новые данные о фауне Мезинской стоянки // КСИА АН СССР. – Вып. 8. – К., 1959.

Пидопличко И.Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. – К., 1969. – 162 с.

Пидопличко И.Г. Межиричские жилища из костей мамонта. – К., 1976. – 239 с.

Пидопличко И.Г. Люрин И.Б., Тимченко Н.Г. К вопросу о хозяйстве, быте и культуре позднепалеолитического населения в связи с раскопками в с.Межирич // МИА. – Вып.7 / Палеолит и неолит СССР. – Л., 1972. – С.189–192.

- Поликарпович К.М.** Палеолит Верхнего Поднепровья. – Минск, 1968. – С.53–70.
- Протоколы** // Труды IV Арх. съезда в г. Чернигове. – Т. III. – М., 1911.
- Рогачев А.Н.** Многослойные стоянки Костенковско-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине // МИА. – Вып.45. – М.–Л., 1957. – С.188–192.
- Рогачев А.Н., Аникович М.В.** Поздний палеолит СССР // Поздний палеолит Русской равнины и Крыма. М.: Наука, 1984. – С.161–271.
- Саблин М.В.** Палеозоология стоянок Верхней Десны: новые данные // Материалы Международной конференции „Верхний палеолит – верхний плейстоцен”. – СПб., 2002. – С.107–109.
- Сергин В.Я.** Структура Мезинского палеолитического поселения. – М., 1987. – 104 с.
- Сергин В.Я.** Раскопки жилища на Гонцовском палеолитическом поселении // КСИА АН СССР. – Вып.165. – М., 1981. – С. 43–50.
- Сергин В.Я.** Назначение больших ям на палеолитических поселениях // КСИА АН СССР. – Вып.173. – М., 1983. – С.23–31.
- Супруненко О.Б.** Вадим Щербаківський: сторінки біографії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. – Полтава: Вид-во „Полтава”, 1993. – С.86–100.
- Супруненко О.Б.** Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). – К.–Полтава: Археологія, 2000. – 392 с.
- Супруненко О.Б.** Ф.І. Камінський – дослідник пам’яток археології Полтавщини // Археологія. – К., 1991. – № 3. – С.69–75.
- Феофилакт К.М.** О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на р. Удае Лубенского уезда Полтавской губ. // Труды III Арх. съезда. – Т. I. – К., 1878. – С.153–159.
- Хвойка В.В.** Каменный век Среднего Приднепровья // Труды XI Арх. съезда. – Т. I. – М., 1901. – С.736–754.
- Хвойка В.В.** Киево–Кирилловская стоянка и культура эпохи мадленской // Археологическая летопись Южной России. – №1. – 1903 – С.26–36.
- Хвойка В.В.** Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена. – К., 1913. – С.1–8.
- Чикаленко Л.Є.** Розкопки 1912 р. в Мізині. – НА ІА НАНУ Ф.А.В.. – 41 –. 1912, 12 с.
- Шовкоплас И.Г.** Палеолитическая экспедиция 1954 г. // КСИА АН УССР. – Вып.5. – 1955. – С.3–12.
- Шовкоплас И.Г.** Добриничевская стоянка на Киевщине (некоторые итоги исследования) // МИА. Вып.185. – 1972. – С.177–188.
- Шовкоплас И.Г.** Мезинская стоянка. – К.: Наукова думка, 1965. – 327 с.
- Щербаківський В.М.** Розкопки палеолітичного селища в с.Гонцях Лубенського повіту в 1914 і 1915 р. // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам’яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Вип.1. – Полтава, 1919. – С.61–78.
- Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А.** Народы, расы, культуры. – М., 1971. – 271с.
- Яковлева Л.А.** Архитектурный орнамент древних жилищ // Строительство и архитектура. – К.: Будівельник, 1985. – №10. – С.25–26.
- Яковлева Л.А.** К изучению гравировки на бивне из Кирилловского позднепалеолитического поселения // Исследования социально-исторических проблем в археологии. – К.: Наукова думка. – С.177–186.
- Яковлева Л.А.** Схематические позднепалеолитические женские статуэтки Поднепровья // Первобытная археология. – К, 1989. – С.42–54.
- Яковлева Л.А.** Роль женщины в позднепалеолитической общине (по материалам искусства Восточной Европы и Сибири) // Древняя история населения Украины. – К., 1991а. – С.6–17.
- Яковлева Л.А.** Жилище в мировосприятии палеолитического человека (по материалам поселения Межирич) // Духовная культура древних обществ на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1991в. – С.8–19.
- Яковлева Л.А.** Организация жилой структуры стоянок с настенным и мобильным искусством Мезина и Среднего Мадлена // Тез. докладов конференции “Особенности развития верхнего палеолита Восточной Европы”. – СПб.: Изд-во. РАН ИМК, 1999б. – С.77–79.
- Яковлева Л.А.** Нові дані про археологічні колекції з Кирилівської стоянки з розкопок В.В. Хвойко // Ант. – К., 2000а. – № 4/2. – С. 96.
- Яковлева Л.А.** Поселення з житлами із кісток мамонта Дніпровського басейну // Археологія. – К., 2000б. – №2. – С.72–83.
- Яковлева Л.А.** Культура пізньопалеолітичного населення України // Історія української культури. – Т. I. – К., 2001. – С.71–98.
- Яковлева Л., Джінджан Ф.** Нові дослідження на пізньопалеолітичній стоянці Гінці // Археологічні дослідження у Полтавській області. – Вип.3. – Полтава. – С.24–25.
- Яковлева Л., Джінджан Ф.** Новые исследования верхнепалеолитической стоянки Гонцы на Украине // Материалы международной конференции “Каменный век Европейских равнин”. 1997 – Сергиев Посад, 2001. – С.47–50.
- Binford L.R.** Bones for Stones. Consideration of Analogues for Features Found on the Central Russian Plain // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic–Paleo-Indian Adaptations. – New York–London, 1993. – С.108–123.
- Breuil H.** Les subdivisions du Paleolithique superieur et leur signification // Congres Internationale d’Anthropologie et d’Archeologie prehistorique. Compte Rendu de la XIV-e Session. – Geneve, 1912.

Djindjian F., Kozłowski J., Otte M. Le D leolithique superieur en Europe. – Paris: Armand Colin, 1999. – 474 c.

Djindjian F., Sapojnikova G., Iakovleva L. Flint economy at Gonsty (Ukraine). Typological – technological, function approaches & spatial implications in a late paleolithic mammoth bone campe site // EAA, 9 meeting 10–14 septembre. – 2003. – P.130

Childe V.G. The Danube in Prehistory. – Oxford, 1929.

Garrod D. The Upper Paleolithic in Britain. – Oxford, 1926.

Gladkikh M.I., Kornietz N.L., Soffer O. Mammoth bone dwellings on the Russian Plain // Scientific American. – 1984, novembre. – C.164–175.

Grigorieva G.V. L'outillage osseux du site du paleolithique superieur de Yudinovo (Russie) // L'Anthropologie. – T.103. – Paris, 1999. – n 2. – P.265–287.

Iakovleva L. Recherches sur le paleolithique superieur d'Ukraine (1991–1995) // UISPP, commission VIII. – ERAUL. – 76. – 1996. – P.23–31.

Iakovleva L. Les recents datations C-14 sur les habitats de la grande plaine russe Orientale // 3-eme Congress International 14-C et Archeologie    1998. – Lyon, 1999a. – P.123–131.

Iakovleva L. L'art dans les habitats du Paleolithique superieur d'Europe orientale // L'Anthropologie. – T.103. – Paris, 1999b. – P.93–120.

Iakovleva L. Recherches sur le paleolithique superieur de l'Ukraine (1997–2000) // XIVe Congress UISPP, Liege, Commission VIII. ERAUL. – 97. – 2001a. – P.35–43.

Iakovleva L. Les habitats en os de mammoth de chasseurs paleolithiques d'Ukraine // Dossiers d'Archeologie. – n 266. – sept  mbre. – 2001a. – P.36–47.

Iakovleva L., Djindjian F. Epigravettian settlement models in the Dniepr bassin in the light of the new

excavations of the Gontsy site (Ukraine) // Proceedings of the international conference on mammoth site studies. Publications in Anthropology 22 University of Kansas. – Lawrence, 2001a. – P.85–94.

Iakovleva L., Djindjian F. New data on mammoth bone dwellings of Eastern Europe in the light of the new excavations of the Gontsy site (Ukraine) // La terra degli elefanti. Atti del. 1. Congresso internazionale – Roma, 2001b. – P.280–283.

Iakovleva L., Djindjian F. Les nouvelles recherches sur le site de Gontsy (Gontsy) dans le contexte des recherches anciennes et actuelles sur les habitats du bassin du Dniepr superieur et moyen depuis plus d'un siecle // The upper paleolithic – upper pleistocene: dynamics of natural events and periodization of archaeological cultures ed. N.D. Praslov. – Saint-Petersburg, 2002. – P.137–143.

Mortilliet G. Classification des diverses periodes de l'Age de la Pierre // Comptes rendu du Congres Internationale d'Anth. et d'Arch. Prehistorique. – Bruxelles, 1872.

Soffer O. The Upper paleolithic of Central Russian Plain. – Orlando, 1985.

Soffer O., Adovasio J.M., Kornietz N.L., Velichko A.A., Gribchenko Yu.N., Lenz, B.R., Suntsov V.U. Cultural stratigraphy at Mezhirich an upper Paleolithic site in Ukraine with multiple occupations // Antiquity. 71. – 1997. – P.48–62.

Scherbakiwskyj V. Eine palaolithische Station in Honci (Ukraine) // Die Eiszeit. – Leipzig, 1926. – Band III., H.2. – S.100–116.

Volkov F. Nouvelles decouvertes dans la station paleolithique de Mezine // Congres International d'Anthropologie Prehistorique. XIV session. – T.I. – Geneve, 1913.

SUMMARY

The knowledge of the area of the mammoth bone dwellings settlements is today limited to middle and upper Dniepr basin over a landscape of about 400 x 200 km² and within a chronology between 15,000 and 14,000 BP : Gonsty, Mezine, Kiev–Kirilovskaia, Dobranichivka, Mejiriche, Elisseevichi 1, Ioudinovo, Suponevo, Timonovka 1,2. The important role of terrace promontory, near a large paleoravines, offered the opportunistic location of a settlement for both mammal hunting the bone collection. The type of paleoeconomy with complex hunting and gathering was developed. Hunting for mammoth, reindeer, horse, bison were the priority kinds of meat huntings and of hides huntings (except of mammoth). Wolf, arctic fox, and hare were the main objects of fur hunting. Hunting for certain kinds of animals, the concentration of natural mammoth bone accumulations, and wide diverse use for the equipment of a main basic settlement. Settlements of the mammoth bone dwellings were occupied periodically in different seasons (warm season and cold season). The periods of interruption of their vital activity, which is generally characteristic of the way of life of hunter-gatherers societies. Many basic settlements are characterized by monumental buildings made with mammoth bone. The choice and the composition of bone materials of the settlements, in addition to their building functions, in showing esthetic and symbolic manifestations, which may be seen in the settlement architecture.

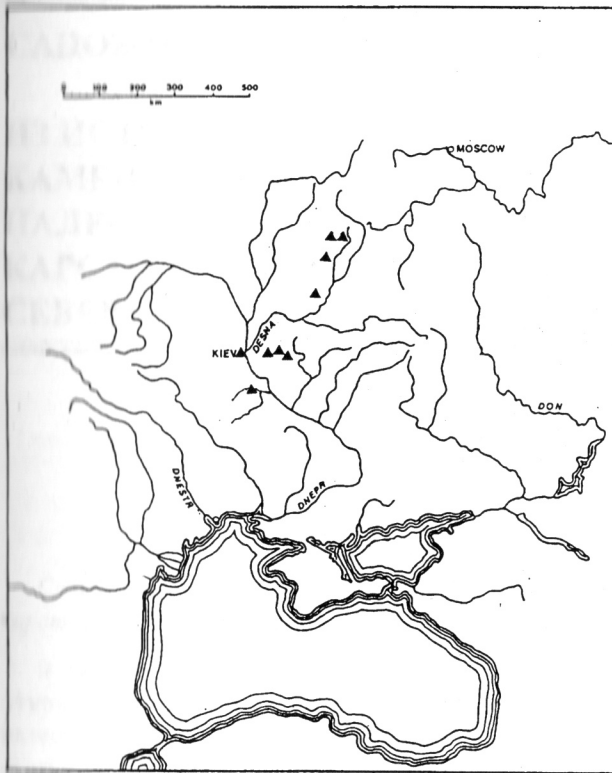

Рис. 1. Карта пам'яток з мамонтовою фауною пізньої пори верхнього палеоліту басейну Дніпра.

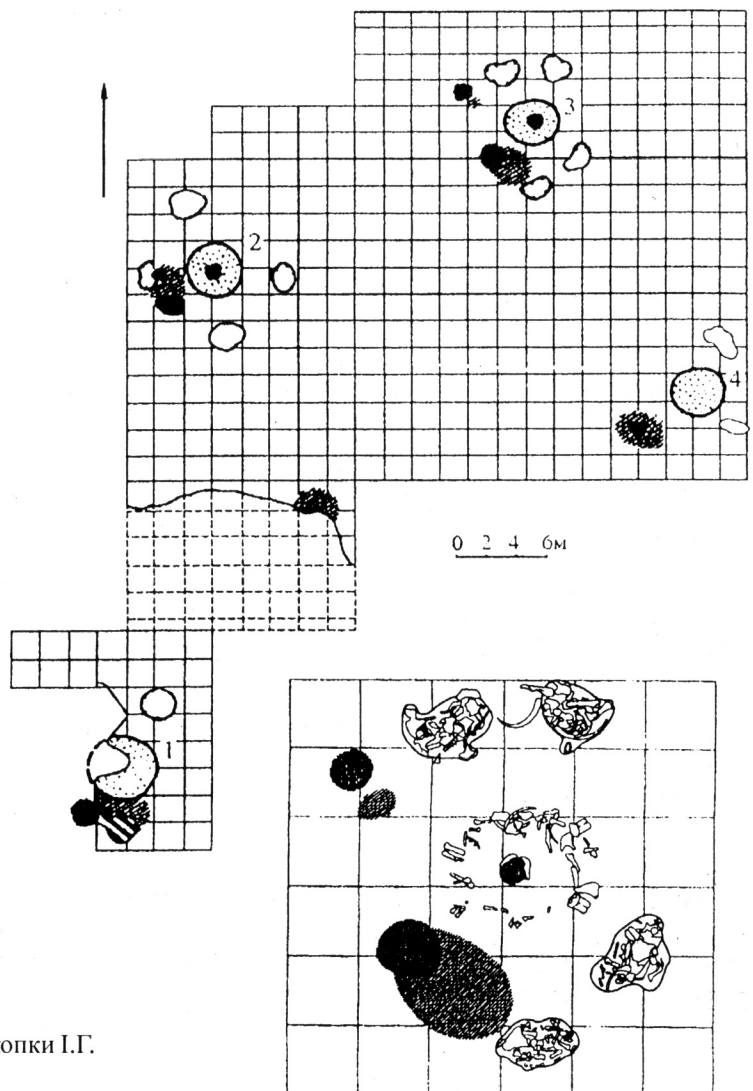

Рис. 2. План поселення Добранічівка (розкопки І.Г. Шовкопляса).

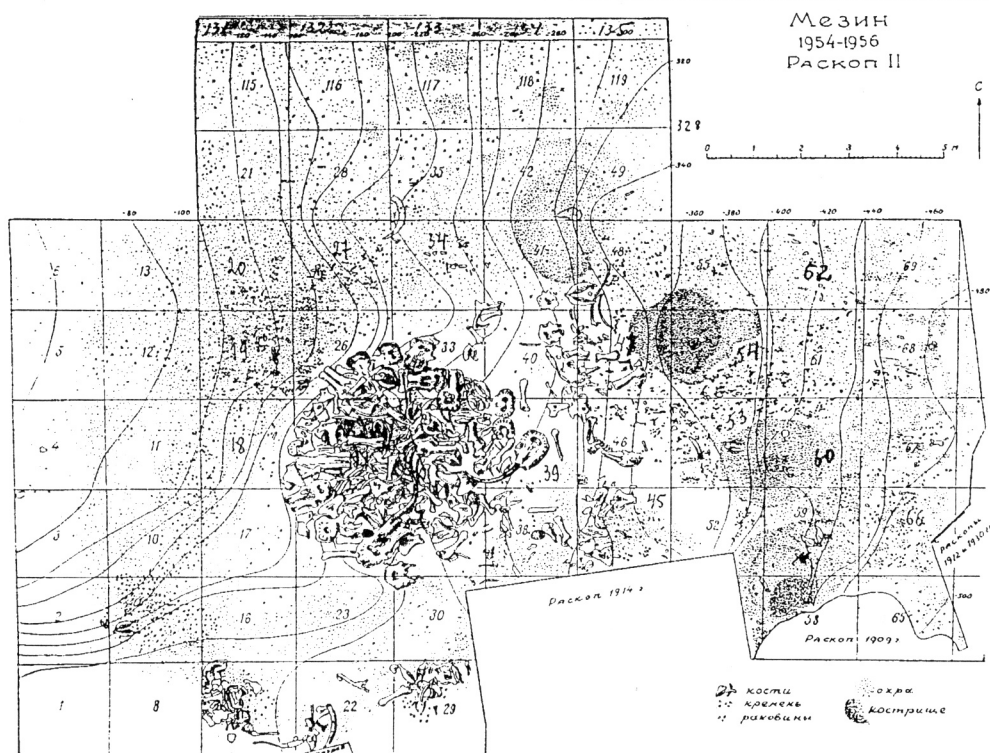

Рис. 3. План першого господарсько-житлового комплексу Мізіна (розкопки І.Г. Шовкопляса 1954–1955 рр.).

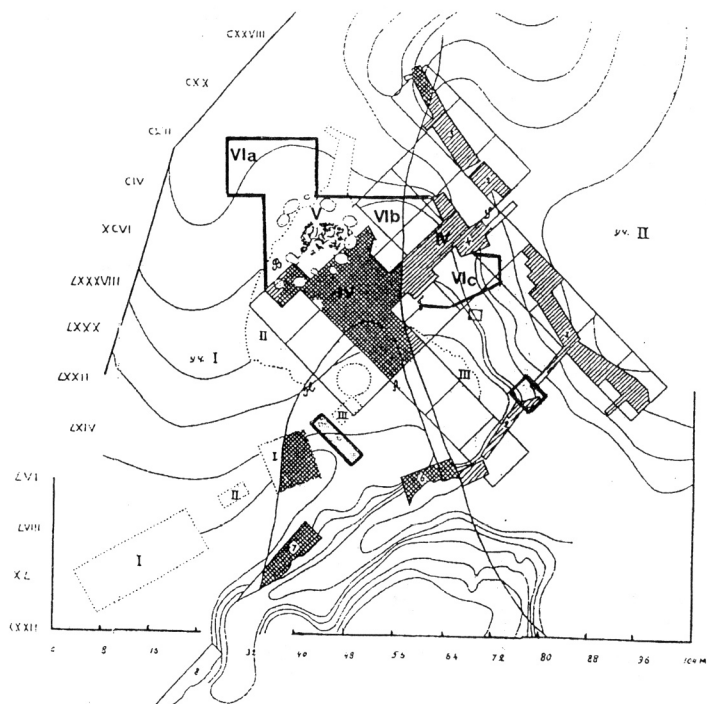

Рис. 4. План Гінців (розкопки І.Ф. Левицького 1935 р., з нанесенням попередніх розкопок 1873, 1891, 1904–1906, 1914–1915 рр.; розкопки Л.А. Яковлевої та Ф. Джінджана 1993–2003 рр.).

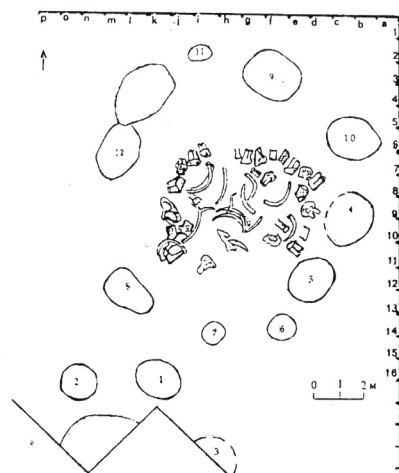

Рис. 5. План першого господарсько-житлового комплексу Гінців (за даними розкопок В.М. Шербаківського 1914–1915 рр., І.Ф. Левицького 1935 р., В.Я. Сергіна 1977–1979 рр., Л.А. Яковлевої та Ф. Джінджана 1993–1998 рр.).